

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
MASTER IN BUSINESS ADMINISTRATION

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Διπλωματική Εργασία

Η Σημασία των Πολιτικών Κινδύνων
στις Διεθνείς Επιχειρηματικές Δραστηριότητες

του

ΦΑΛΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Επιβλέπων καθηγητής:

ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση μεταπτυχιακού διπλώματος στο τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων (με εξειδίκευση στην κατεύθυνση του Μάρκετινγκ)

Σεπτέμβριος 2018

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε κατά την ανάθεση του θέματος και την αμέριστη βοήθεια του.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε κατά την ανάθεση του θέματος και την αμέριστη βοήθεια του.

Περίληψη

Το ζήτημα της παρούσας εργασίας αφορά στον πολιτικό κίνδυνο στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Από την ενασχόληση με το εν λόγω θέμα, προκύπτει ότι δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία ως προς το περιεχόμενο του πολιτικού κινδύνου, σε αντίθεση με τη διεθνή επιχειρηματική δραστηριότητα όπου παρατηρείται σαφώς πιο συμπαγές θεωρητικό υπόβαθρο. Το ερευνητικό υπόβαθρο του πολιτικού κινδύνου υστερεί σημαντικά, στην αξιολόγηση-μέτρηση του φαινομένου ως αποτέλεσμα της δυσκολίας εντοπισμού των αιτιών του που περιλαμβάνουν όχι διαχρονικά εξελισσόμενες καταστάσεις αλλά και στιγμιαίες αποφάσεις-γεγονότα. Η εκτίμηση του κινδύνου είναι ζήτημα μέγιστης σημασίας διότι σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις του διαμορφώνουν το πλαίσιο αντιμετώπισής του, το οποίο διαμορφώνεται από την αντίληψη των διοικητικών στελεχών επί των επιπτώσεων και της πιθανότητας εμφάνισης του πολιτικού κινδύνου. Δεδομένου ότι το ζήτημα με το μεγαλύτερο πρακτικό ενδιαφέρον αφορά στην έγκαιρη διάγνωση του πολιτικού κινδύνου που συμβάλλει στην αποφυγή των αρνητικών επιπτώσεών του, η μελλοντική διερεύνηση του ζητήματος θα μπορούσε να περιλαμβάνει: α) τη διερεύνηση τρόπων μείωσης του χρόνου ανάμεσα στην εμφάνιση της πληροφόρησης και της ενσωμάτωσής της στη διαδικασία εκτίμησης του πολιτικού κινδύνου, β) τη δημιουργία «ανά χώρα» υποδειγμάτων εκτίμησης του πολιτικού κινδύνου και γ) την ενασχόληση με το ζήτημα στο πλαίσιο των μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Το τελευταίο ζήτημα, εκτός του γενικού ενδιαφέροντος, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις ελληνικές οντότητες, οι οποίες ως επί το πλείστον ανήκουν στην προαναφερθείσα κατηγορία οργανισμών.

Abstract

The issue of this work concerns the political risk in the context of international economic activity. From dealing with this issue, it appears that there is no absolute agreement on the content of political risk, as opposed to international business activity where there is clearly a more solid theoretical background. The research background of political risk is considerably deficient in the evaluation and measurement of the phenomenon as a result of the difficulty of identifying its causes, including non-time-evolving situations as well as instantaneous decisions-events. Risk assessment is a matter of utmost importance because, in combination with its effects, it forms a framework for addressing it, which is shaped by the management's perception of the impact and the likelihood of political risk. Given that the issue of the greatest practical concern concerns the timely diagnosis of the political risk that helps to avoid its negative impacts, the future investigation of the issue could include : a) exploring ways of reducing time between the emergence of information and its integration into the political risk assessment process; b) developing "country-by-country" models of political risk assessment; and c) addressing the issue in the context of small and small and medium-sized enterprises. The latter issue, apart from the general interest, is of particular interest to the Greek entities, which mostly belong to the aforementioned category of organizations.

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων	6
1. Κεφάλαιο Πρώτο - Εισαγωγή	8
2. Κεφάλαιο Δεύτερο - Εννοιολογική προσέγγιση	10
2.1. Κίνδυνος	10
2.1.1. Έννοια κινδύνου	10
2.1.2. Διάκριση «κινδύνου» και «αβεβαιότητας»	12
2.2. Πολιτικός κίνδυνος.....	14
2.3. Διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα	17
2.4. Σύνοψη Κεφαλαίου	19
3. Κεφάλαιο Τρίτο - Διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα	20
3.1. Κίνητρα	20
3.2. Μορφές	24
3.3. Παρούσα κατάσταση	25
3.4. Ανασκόπηση σχετικών εμπειρικών ευρημάτων.....	28
3.5. Σύνοψη κεφαλαίου	33
4.1. Ταξινόμηση	34
4.2. Αξιολόγηση-Μέτρηση.....	35
4.2.1. Χρησιμότητα της αξιολόγησης-μέτρησης πολιτικού κινδύνου	35
4.2.2. Ποιοτικά υποδείγματα.....	38

4.2.3.	<i>Μικτά υποδείγματα.....</i>	41
4.2.4.	<i>Ποσοτικά υποδείγματα.....</i>	42
4.3.	Αίτια.....	47
4.3.1.	<i>Σημασία διερεύνησης αιτιών.....</i>	47
4.3.2.	<i>Αίτια που σχετίζονται με την κυβέρνηση της χώρας προορισμού</i>	48
4.3.3.	<i>Αίτια που σχετίζονται με την κοινωνία της χώρας προορισμού</i>	51
4.3.4.	<i>Αίτια που σχετίζονται με αυτή καθαυτή τη χώρα προορισμού</i>	52
4.4.	Επιπτώσεις.....	53
4.5.	Αντιμετώπιση.....	58
4.5.1.	<i>Ταξινόμηση στρατηγικών αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου.....</i>	58
4.5.2.	<i>Στρατηγική συγκράτησης του κινδύνου</i>	59
4.5.3.	<i>Στρατηγική μείωσης του κινδύνου</i>	59
4.5.4.	<i>Στρατηγική μεταφοράς του κινδύνου.....</i>	60
4.5.5.	<i>Στρατηγική αποφυγής του κινδύνου</i>	61
4.5.6.	<i>Η επιρροή της αντίληψης των διοικητικών στελεχών στην επιλογή στρατηγικής για την αντιμετώπιση του πολιτικού κινδύνου.....</i>	62
4.6.	Σύνοψη Κεφαλαίου.....	65
5.	Κεφάλαιο Πέμπτο-Συμπεράσματα και προτάσεις μελλοντικής διερεύνησης	66
	Βιβλιογραφία	70
	Ηλεκτρονικές πηγές.....	78

1. Κεφάλαιο Πρώτο - Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εξετάζει τους πολιτικούς κινδύνους στο πλαίσιο της διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας. Στη σύγχρονη εποχή της εντατικοποιημένης παγκοσμιοποίησης, η μεταστροφή προς μία ολοκληρωμένη οικονομία με έντονο το στοιχείο της αλληλεξάρτησης μεταξύ οικονομικών φορέων έχει δημιουργήσει μεγαλύτερες ευκαιρίες διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας σε σημείο που τα «σύνορα» μεταξύ των αγορών να θεωρούνται πλέον ως μη υφιστάμενα (Carpenter και Dunung, 2012). Ωστόσο, η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα δεν επιτυγχάνεται «δωρεάν» καθώς οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε διεθνές επίπεδο αντιμετωπίζουν, εκτός των ευκαιριών, σημαντικούς κινδύνους μεταξύ των οποίων είναι και οι πολιτικοί. Κατά τους Essel και Mostert (2013), οι πολιτικοί κίνδυνοι διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος εξαιτίας τόσο της υπαρκτής πιθανότητας εμφάνισής τους, όσο και αρνητικών συνεπειών που μπορούν να επιφέρουν στις επιχειρήσεις με διεθνή δραστηριότητα.

Τα γενεσιουργά αίτια πολιτικού κινδύνου διαφέρουν από χώρα σε χώρα ή, ακόμα και από περιοχή σε περιοχή εντός της ίδιας χώρας, με αποτέλεσμα να επηρεάζουν διαφορετικά τις επιχειρήσεις με διεθνή δραστηριότητα (Fitzpatrick, 1983, Burmester, 2000). Αυτό κατά τους Demirbag κ.ά. (2007), οφείλεται στις επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν ένα νέο πολιτικό σύστημα και σύστημα κανόνων σε κάθε νέα τοποθεσία όπου δραστηριοποιούνται. Σύμφωνα με τον Fitzpatrick (1983), η αδυναμία των επιχειρήσεων με διεθνή δραστηριότητα να κατανοήσουν πλήρως το πολιτικό πλαίσιο των χωρών όπου δραστηριοποιούνται έχει προκαλέσει την εφαρμογή μονοδιάστατων πρακτικών διεθνούς επέκτασης και τελικά την αδυναμία πλήρους αντιμετώπισης των πολιτικών κινδύνων και εκμετάλλευσης των ευκαιριών που υπάρχουν σε κάθε χώρα-περιοχή. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι ο Brink (2004) εντόπισε 103 διαφορετικούς παράγοντες πολιτικού κινδύνου.

Η αδυναμία πλήρους κατανόησης των ζητημάτων που σχετίζονται με τον πολιτικό κίνδυνο δεν παρατηρείται μόνο σε πρακτικό επίπεδο. Όπως θα γίνει εμφανές από την ανάλυση της παρούσας εργασίας, δεν έχει επέλθει ακόμα πλήρης συμφωνία σε πλήθος ζητημάτων. Οι παραπάνω θεωρητικές και πρακτικές αδυναμίες καθιστούν αναγκαία, αφενός την αποσαφήνιση του περιεχομένου και των μορφών του πολιτικού κινδύνου, αφετέρου των γενεσιουργών αιτιών και των πιθανών τρόπων αντιμετώπισής του.

Η παρούσα εργασία επιδιώκει τη σύνθεση του σχετικού θεωρητικού υπόβαθρου και των υφιστάμενων εμπειρικών ευρημάτων στοχεύοντας αφενός στην αποσαφήνιση των θεωρητικών ζητημάτων επί των οποίων δεν υφίσταται πλήρης συμφωνία, αφετέρου στην παροχή προτάσεων για τους πιθανούς τρόπους αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου σε παγκόσμιο επιχειρηματικό επίπεδο. Σε μεθοδολογικό επίπεδο, οι ερευνητικοί στόχοι της παρούσας εργασίας εξυπηρετούνται μέσω κριτικής ανασκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας με έμφαση, πλην αναγκαίων εξαιρέσεων, σε αναφορές που αφορούν στη σύγχρονη εποχή. Αρχικά, επιχειρείται η αποσαφήνιση του εννοιολογικού περιεχομένου του πολιτικού κινδύνου σε επίπεδο διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας. Στη συνέχεια, η εργασία εξετάζει τις βασικές πτυχές της διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας και, ακολούθως, τα ζητήματα που αφορούν στον πολιτικό με έμφαση στις μορφές, τα γενεσιουργά αίτια και τους πιθανούς τρόπους αντιμετώπισής του από τις επιχειρήσεις. Στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας παρατίθενται τα βασικά συμπεράσματα και προτείνονται πεδία προς μελλοντική διερεύνηση.

2. Κεφάλαιο Δεύτερο - Εννοιολογική προσέγγιση

2.1. Κίνδυνος

2.1.1. Έννοια κινδύνου

Σύμφωνα με τον Rockett (1999), δεν υπάρχει ένα κοινά αποδεκτός ορισμός του κινδύνου και πρακτικά υπάρχουν τόσοι ορισμοί για τον κίνδυνο όσοι και εκείνοι που προσπαθούν να ορίσουν τον κίνδυνο. Τυπικά, ο κίνδυνος ορίζεται ως «πιθανότητα ένα ενδεχόμενο να έχει δυσμενείς επιπτώσεις (κόστη)» (Clark and Marois, 1996). Οι κίνδυνοι θεωρούνται μεγαλύτεροι όταν το γινόμενο της πιθανότητας και του κόστους είναι μεγαλύτερο και αντίστροφα (Karlan και Garrick, 1981). Από τους ορισμούς που έχουν αναφερθεί κατά καιρούς στη σχετική βιβλιογραφία, παραθέτονται ενδεικτικά οι παρακάτω:

- Hertz και Thomas (1984): ο κίνδυνος είναι η έλλειψη πλήρους γνώσης των επιπτώσεων μίας κατάστασης που απαιτεί τη λήψη αποφάσεων
- Miller and Lessard (2001): ο κίνδυνος είναι η πιθανότητα τα γεγονότα, οι επιπτώσεις τους και οι δυναμικές αλληλεπιδράσεις τους να αποδειχθούν διαφορετικά από τα αναμενόμενα
- Tulloch and Lupton (2003): ο κίνδυνος είναι φυσικό φαινόμενο που μπορεί να έχει θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα
- Khattab κ.ά. (2007): ο κίνδυνος είναι ένας συνδυασμός της πιθανότητας εμφάνισης ενός γεγονότος και των επιπτώσεων του και, στην περίπτωση των επιχειρήσεων, μπορεί να συνεπάγεται απώλειες ή κέρδη και μπορεί ή όχι να επηρεάζει συγκεκριμένου τύπου επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, κίνδυνος καλείται «ανασφάλιστος» (uninsurable) εφόσον συνεπάγεται κέρδη και «μη διαφοροποιήσιμος» (undiversifiable) αν αφορά στο σύνολο των επιχειρήσεων, πχ κίνδυνος από τις διακυμάνσεις στις συναλλαγματικές ισοτιμίες.

- Sadgrove (2015): ο κίνδυνος είναι η επίγνωση των ανεπιθύμητων αρνητικών συνεπειών ενός γεγονότος που γίνονται αντιληπτές ως πρόβλημα

Η έκταση του κινδύνου προσδιορίζεται από την έκταση της αμφιβολίας για την έκβαση ενός συγκεκριμένου γεγονότος το οποίο μπορεί να επιφέρει πιθανές ζημίες-απώλειες (Hough, 2008). Υπό αυτήν τη σκοπιά, ο κίνδυνος συνιστά ένδειξη αβεβαιότητας για την εμφάνιση συγκεκριμένων εκροών-επιπτώσεων και όχι πιθανότητα έκβασης και το ερώτημα που τίθεται είναι αν κάποιο γεγονός θα πραγματοποιηθεί και ποιο θα είναι το αποτέλεσμα του (Valsamakis κ.ά., 1992). Όταν ο κίνδυνος ορίζεται σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση-σκεπτικό, αποκτά την έννοια της «απειλής» και της «αβεβαιότητας» (Knight, 2012) στην οποία θα αναφερθούμε πιο αναλυτικά στην επόμενη ενότητα.

Το γεγονός ότι κάποιοι ορισμοί του κινδύνου ενσωματώνουν πιθανολογούμενες απώλειες έχει επικριθεί από κάποιους συγγραφείς ως «περιοριστική» ή «ατελής» προσέγγιση που δε λαμβάνει υπόψη τη δημιουργία ευκαιριών από γεγονότα που χαρακτηρίζονται από κίνδυνο. Για παράδειγμα, ο Nairne (1997) υποστηρίζει ότι οποιοσδήποτε ποιοτικός ή ποσοτικός ορισμός του κινδύνου πρέπει να περιλαμβάνει την έννοια της αμφίβολης κατάστασης που μπορεί να έχει είτε θετικό είτε αρνητικό αντίκτυπο-συμβολή στην επιδίωξη επίτευξης ενός στόχου. Επιπλέον, οι Valsamakis κ.ά. (1992) ορίζουν το κίνδυνο ως «αβεβαιότητα γύρω από την εκροή μίας συγκεκριμένης κατάστασης ή ενδεχόμενου».

Από την ανασκόπηση των ορισμών του «κινδύνου» που έχουν προταθεί κατά καιρούς, προκύπτει ότι η απόδοση του περιεχομένου του κινδύνου διαφέρει αναλόγως του πλαισίου εντός του οποίου επιχειρείται και το οποίο επιτρέπει τη χρήση του όρου κινδύνου ως συνώνυμο της «βλάβης», της «απειλής» ή της «αβεβαιότητας». Η διάκριση του κινδύνου και της αβεβαιότητας αναλύεται εκτενώς στην επόμενη ενότητα. Προς το παρόν, πρέπει να αναφέρουμε ότι ο κίνδυνος είναι ονομαστικό (υπό την έννοια της μη ποσοτικής μεταβλητής) και δε μπορεί να μετρηθεί ποσοτικά. Κατά συνέπεια, ο ορισμός του κινδύνου πρέπει να γίνεται πάντα εντός του σχετικού πλαισίου ανάλυσης. Αυτό σημαίνει ότι κατά την ανάλυση του «κινδύνου» πρέπει, αφενός να αναφέρεται η αυτή καθαυτή

ταξινόμησή του σε προκαθορισμένες κατηγορίες, πχ χρηματοοικονομικός κίνδυνος και πολιτικός κίνδυνος, αφετέρου ο σκοπός που εξυπηρετείται από την εν λόγω ταξινόμηση.

2.1.2. Διάκριση «κινδύνου» και «αβεβαιότητας»

Αν και οι δύο όροι διαφέρουν μεταξύ τους, τόσο ο «κίνδυνος» όσο και η «αβεβαιότητα» είναι αφηρημένες έννοιες και δεν υπάρχει δυνατότητα αντικειμενικού προσδιορισμού του περιεχομένου τους. Ο Vertzberger (1998) υποστηρίζει ότι ο κίνδυνος δεν πρέπει να συνδέεται απαραίτητα με την αβεβαιότητα διότι κίνδυνος υπάρχει ακόμα και όταν υπάρχει πλήρης πληροφόρηση για το σύνολο των πιθανών εκβάσεων μίας περίπτωσης και την κατανομή πιθανότητας τους. Υπό αυτήν τη σκοπιά ο κίνδυνος είναι συνώνυμος με την πιθανολογούμενη απώλεια ενώ η αβεβαιότητα αναφέρεται σε καταστάσεις όπου ο λήπτης αποφάσεων δεν διαθέτει ούτε πληροφόρηση ούτε γνώση των πιθανολογούμενων επιπτώσεων. Ωστόσο, ο Chicken (1996) συνδέει τις δύο έννοιες υποστηρίζοντας ότι ο κίνδυνος είναι ένα μέτρο αβεβαιότητας για τη συχνότητα και τις επιπτώσεις ενός μη επιθυμητού γεγονότος.

Σύμφωνα με τον Raftery (1994, σελ.5), «ο κίνδυνος και η αβεβαιότητα χαρακτηρίζουν καταστάσεις όπου το πραγματικό αποτέλεσμα ενός γεγονότος ή ενέργειας ενδέχεται να αποκλίνει από το εκτιμηθέν ή το αναμενόμενο». Όσον αφορά στη διάκριση των δύο όρων, ο κίνδυνος αφορά σε καταστάσεις όπου η πιθανότητα μη πραγματοποίησης του προσδοκώμενου αποτελέσματος είναι εκ των προτέρων γνωστή και συνήθως μεγάλη. Αναλυτικότερα, η πιθανότητα να κερδίσει κάποιος σε ένα παιχνίδι «κορώνα-γράμματα» είναι 50%, διότι το «στρίψιμο» νομίσματος έχει δύο πιθανές: κορώνα ή γράμματα. Κατά συνέπεια, χωρίς να γνωρίζουμε οποιαδήποτε άλλη πληροφορία, μπορούμε να περιμένουμε ότι ο κίνδυνος να μην κερδίσουμε στο συγκεκριμένο παιχνίδι είναι 50%. Ο Raftery (1994) περιγράφει τον κίνδυνο ως εμφάνιση ενός γεγονότος με πιθανότητα που μπορεί να εκτιμηθεί-υπολογιστεί στατιστικά. Πιο απλά, ο κίνδυνος ισούται με «πιθανότητα έκβασης * συνεπακόλουθο όφελος ή ζημία από την έκβαση». Σημειώνεται ότι βάσει αυτού του τύπου, η «έκθεση στον κίνδυνο» (risk exposure) είναι συνώνυμη με τη μέγιστη (πιθανολογούμενη) απώλεια.

Σε αντίθεση με τον κίνδυνο, η χρήση του όρου αβεβαιότητα υποδηλώνει ότι η πιθανότητα μη πραγματοποίησης του αναμενόμενου δε μπορεί να υπολογιστεί επακριβώς ή γενικά, με κάποιο αντικειμενικό τρόπο. Από αυτό προκύπτει ότι ο κίνδυνος είναι μία κατάσταση αβεβαιότητας χωρίς εκ των προτέρων γνωστές πιθανότητες ή τουλάχιστον χωρίς τη δυνατότητα εκτίμησης τους με κάποιον (αντικειμενικό) τρόπο (Herring, 1983). Όπως αναφέρει ο Raftery (1994), η «αβεβαιότητα» υποδηλώνει σε μεγαλύτερο βαθμό το «άγνωστο» συγκριτικά με τον «κίνδυνο». Σύμφωνα με τον Thunell (1977), αβεβαιότητα υπάρχει όταν δε γνωρίζουμε τις αντικειμενικές πιθανότητες όλων των πιθανών καταλήξεων ενός γεγονότος. Σε συμφωνία με αυτήν την άποψη, ο Posner (2013) τονίζει ότι η χρήση του όρου αβεβαιότητα συνεπάγεται ότι η πραγματική κατανομή των πιθανοτήτων της (αρνητικής) κατάληξης δεν είναι γνωστή. Ωστόσο, οφείλει να σημειωθεί ότι η κατανομή των πιθανοτήτων δε μπορεί να είναι εκ των προτέρων γνωστή παρά μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Για παράδειγμα, μία κλήρωση έχει συγκεκριμένες πιθανές καταλήξεις και συνεπώς, η πιθανότητα εμφάνισης κάθε κατάληξης είναι δεδομένη εκ των προτέρων: αν υπάρχουν 10 διαφορετικοί αριθμοί λαχνών και κερδίζει ένας λαχνός, η πιθανότητα νίκης είναι 10% και η πιθανότητα μη νίκης 90%.

Σύμφωνα με κάποιες απόψεις, ο κίνδυνος συνδέεται συνήθως, στενότερα με αρνητικές επιπτώσεις-αποτελέσματα σε τέτοιο βαθμό που κάποιοι ορισμοί του σχετικού όρου να συμπεριλαμβάνουν μόνο τον πιθανό αρνητικό αντίκτυπο. Παραδείγματος χάριν, ο Hamilton (1988, σελ.10) ορίζει το «ρίσκο» ως «κίνδυνος ένα πιθανολογούμενο γεγονός να επηρεάσει αρνητικά την πιθανότητα λήψης του επιθυμητού αποτελέσματος».

Οι Clark and Marois (1996) σημειώνουν ότι τις περισσότερες φορές είναι αδύνατο να υπολογίσουμε στην πράξη τις πιθανότητες των καταλήξεων ενός γεγονότος, συνεπώς ο όρος «κίνδυνος» ενδεχομένως να χρησιμοποιείται, όταν ουσιαστικά, αναφερόμαστε στο περιεχόμενο του όρου «αβεβαιότητα». Αυτό σύμφωνα με τους Chevalier και Hirsch (1981) είναι ιδιαίτερα συχνό στην περίπτωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας όπου οι μάνατζερ σπάνια, αν όχι ποτέ, έρχονται αντιμέτωποι με αποφάσεις που οδηγούν σε εκροές με προκαθορισμένη

πιθανότητα πραγματοποίησης, επομένως αδυνατούν να υπολογίσουν επακριβώς, δηλαδή με μαθηματικό τρόπο, την αναμενόμενη τιμή μίας απόφασης.

2.2. Πολιτικός κίνδυνος

Η έναρξη ενασχόλησης με τον πολιτικό κίνδυνο στο πλαίσιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας χρονολογείται στη δεκαετία του 1950 αλλά εντατικοποιήθηκε τη δεκαετία του 1970 οπότε και θεμελιώθηκε το ακαδημαϊκό πεδίο μελέτης της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε διεθνές επίπεδο ως αποτέλεσμα της κορύφωσης των ξένων επενδύσεων, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Η αδυναμία παροχής ενός κοινά αποδεκτού ορισμού του πολιτικού κινδύνου εντοπίζεται, ήδη, στα πρώιμα στάδια μελέτης του ζητήματος. Όπως αναφέρει ο Kobrin (1979), η διερεύνηση του ζητήματος χαρακτηριζόταν από μεγάλη «γκάμα» ορισμών του πολιτικού κινδύνου, πολλοί εκ των οποίων στερούνταν θεωρητικής τεκμηρίωσης ή ακόμα και αποτύγγαναν πλήρως να αποδώσουν το περιεχόμενο του όρου. Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα, η εννοιολογική προσέγγιση εκείνης της χρονικής περιόδου (βλ. ορισμούς παρακάτω) συνίστατο στη θεώρηση του πολιτικού κινδύνου είτε ως κυβερνητική παρέμβαση στη λειτουργία των επιχειρήσεων είτε ως συνάρτηση γεγονότων, τα οποία χαρακτηρίζονταν πολιτικά, πχ πραξικοπήματα, αναταραχές και επιβολή συναλλαγματικών ελέγχων. Επίσης, αναφορές στην αδυναμία παροχής ενός κοινά αποδεκτού ορισμού του πολιτικού κινδύνου εντοπίζονται και σε μεταγενέστερες δημοσιεύσεις, πχ Hood και Nawaz (2004). Ο Brick (2004) αποδίδει αυτήν την αδυναμία στο γεγονός ότι ο ορισμός του πολιτικού κινδύνου βασίζεται, μεταξύ άλλων, σε έννοιες όπως η «πολιτική αστάθεια», η «πολιτική αβεβαιότητα» και ο «κίνδυνος χώρας» που εκ των πραγμάτων είναι δύσκολο να προσεγγιστούν αντικειμενικά.

Ένας από τους πρώτους -χρονικά- ορισμούς του πολιτικού κινδύνου παρατίθεται από τον Robock (1971), ο οποίος ταυτίζει τον πολιτικό κίνδυνο με τις μη αναμενόμενες ασυνέχειες στο περιβάλλον της επιχείρησης, οι οποίες οφείλονται σε πολιτικές μεταβολές. Κατά τον Kobrin (1982), ο ορισμός αυτός δεν διευκρινίζει

ότι ο πολιτικός κίνδυνος (πρέπει να) περιλαμβάνει κοινωνικούς παράγοντες όπως οι απεργίες, οι διαδηλώσεις και τα μποϊκοτάζ.

Κατά τους Lindeberg και Morndal (2002), οι ορισμοί που προτάθηκαν μετά τον ορισμό του Robock (1971) προσεγγίζουν τον πολιτικό κίνδυνο αποκλειστικά ως κίνδυνο κυβερνητικής παρέμβασης στη λειτουργία των επιχειρήσεων. Κάποιοι από τους ορισμούς που έχουν κατά καιρούς προταθεί είναι οι εξής:

- Kobrin (1982): ο πολιτικός κίνδυνος αναφέρεται στην πιθανότητα οι πολιτικές αποφάσεις, συνθήκες ή γεγονότα σε μία χώρα να επηρεάσουν το επιχειρηματικό κλίμα με τέτοιο τρόπο ώστε οι επενδυτές να υποστούν ζημιές ή να απωλέσουν μέρος των οφελών που ανέμεναν όταν πραγματοποίησαν την επένδυση
- Overholt (1982): πολιτικός κίνδυνος είναι η πιθανότητα ένα πολιτικό γεγονός να περιορίσει τα περιουσιακά στοιχεία ενός οργανισμού, να διακόψει ή να δυσχεραίνει τη λειτουργία του ή να διακινδυνέψει την πρόσβασή του στην αγορά
- Kennedy (1988): ως πολιτικός κίνδυνος ορίζεται ο κίνδυνος στρατηγικών ή οικονομικών απωλειών ή απωλειών προσωπικού εξαιτίας παραγόντων μη σχετικών με την αγορά όπως οι μακροοικονομικές και κοινωνικές πολιτικές ή γεγονότων που σχετίζονται με την πολιτική αστάθεια
- Shapiro (1992): πολιτικός κίνδυνος είναι η κυβερνητική παρέμβαση που επηρεάζει είτε θετικά είτε αρνητικά την αξία της επιχείρησης
- Howell (2002): πολιτικός κίνδυνος είναι το ενδεχόμενο πολιτικές αποφάσεις ή γεγονότα σε μία χώρα φιλοξενίας να μεταβάλλουν το περιβάλλον της επιχείρησης με τέτοιο τρόπο που να προκαλέσουν απροσδόκητα μειωμένα κέρδη ή ζημιές στους επενδυτές
- Brink (2004): πολιτικός κίνδυνος είναι η πιθανότητα μία επιχείρηση να υποστεί ζημιές εξαιτίας των πράξεων, αντιδράσεων, αποφάσεων ή πολιτικών των συμμετοχών (stakeholders) της εντός συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος

- Titman κ.ά. (2011): ο πολιτικός κίνδυνος ορίζεται ως η επίπτωση των πολιτικών αποφάσεων στην οικονομία που μπορεί να σταθεροποιεί ή να αποσταθεροποιεί την αγορά
- Mshelia (2015): ο πολιτικός κίνδυνος συνίσταται σε οποιαδήποτε αλλαγή στο πολιτικό και επιχειρηματικό περιβάλλον ως αποτέλεσμα κυβερνητικών ενεργειών ή οποιασδήποτε άλλης συνθήκης-γεγονότος που επηρεάζει την πιθανότητα επίτευξης των επιχειρηματικών στόχων σε μία χώρα φιλοξενίας

Βάσει των παραπάνω ορισμών, θα μπορούσαμε να πούμε ότι πολιτικός κίνδυνος απορρέει από πολιτικά γεγονότα, αποφάσεις κλπ. Όπως αναφέρει ο Kobrin (1979), ο καθορισμός των γεγονότων που προκαλούν πολιτικούς κινδύνους πρέπει να στηρίζεται στην ερμηνεία των αιτιών των εν λόγω γεγονότων. Υπό αυτήν την σκοπιά πολιτικός κίνδυνος προκαλείται από γεγονότα που οφείλονται σε πολιτικά κίνητρα.

Όπως και στην περίπτωση του «κινδύνου», πρέπει να υπάρχει διάκριση του πολιτικού κινδύνου από την πολιτική αβεβαιότητα και την πολιτική αστάθεια. Η πολιτική αστάθεια αναφέρεται σε απρόσμενες αλλαγές στο πολιτικό περιβάλλον ενώ η πολιτική αβεβαιότητα αναφέρεται στην αμφιβολία σχετικά με την αλλαγή κυβερνητικής στάσης εντός ενός πολιτικού περιβάλλοντος. Ο πολιτικός κίνδυνος αναφέρεται στην πιθανότητα εμφάνισης κινδύνου και (πρέπει να) είναι ένας αντικειμενικός τρόπος μέτρησης της έκτασης της αμφιβολίας που απορρέει από την πολιτικά αστάθεια και την πολιτική αβεβαιότητα (Brink, 2004). Σύμφωνα με τον Brink (2004), ο πολιτικός κίνδυνος δε συνδέεται απαραίτητα με αρνητικές επιπτώσεις καθώς υπάρχει δυνατότητα αποκόμισης ωφελειών εφόσον υπάρχει δυνατότητα αντιστροφής των αρνητικών γεγονότων η οποία είναι σε γνώση των επενδυτών.

2.3. Διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα

Αν και στη σχετική βιβλιογραφία εντοπίζεται πλήθος ορισμών της διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας, δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός. Το φάσμα των προτεινόμενων ορισμών ξεκινά από τους ορισμούς που περιγράφουν την διεθνή επιχειρηματική δραστηριότητα ως αγορά και πώληση αγαθών και υπηρεσιών σε δύο ή περισσότερες χώρες από ένα οργανισμό που είναι εγκατεστημένος σε μία χώρα και τελειώνει στους ορισμούς που εξισώσουν την διεθνή επιχειρηματική δραστηριότητα με τις επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους που διατηρούν λειτουργικές μονάδες εκτός της χώρας εγκατάστασής τους (Prasad, 2012).

Ένας από τους αρχικούς ορισμούς της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας αναφέρεται από τον Boddewyn (1997) ο οποίος την ορίζει ως εμπόριο και επένδυση με διαπραγμάτευση που υπερβαίνει τους περιορισμούς των συνόρων ενός κράτους και εκτελείται από ιδιωτικές ή δημόσιες επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν και αλληλοεπιδρούν σε διάφορα επίπεδα οργάνωσης, προϊόντων, σχεδίων, λειτουργιών, δικτύων, κλάδου κ.ά.

Σύμφωνα με τους Eden κ.ά. (2010), η αποσαφήνιση του όρου «διεθνής οικονομική δραστηριότητα» προϋποθέτει την ξεχωριστή απόδοση του όρου «διεθνής δραστηριότητα» και πρέπει να επικεντρώνεται στις δραστηριότητες της επιχείρησης που «ξεπερνούν» τα σύνορα της χώρας στην οποία είναι εγκατεστημένη. Όπως αναφέρουν οι συγγραφείς, διεθνής θεωρείται οποιαδήποτε δραστηριότητα που εντοπίζεται σε διασυνοριακό επίπεδο, δηλαδή σε δύο ή περισσότερες χώρες ταυτόχρονα. Ως οικονομική δραστηριότητα μπορεί να οριστεί οποιαδήποτε εμπορική ή μεταποιητική δραστηριότητα που περιλαμβάνει την εμπορία ή και παραγωγή αγαθών με σκοπό την μεταπώλησή τους και, συνεπώς, η μελέτη των επιχειρήσεων αφορά στις δραστηριότητες και την αλληλεπίδρασή τους με το εξωτερικό περιβάλλον, πχ άλλοι οργανισμοί και θεσμοί όπως οι καταναλωτές και οι κυβερνήσεις. Συνδυάζοντας τους ορισμούς της διεθνούς δραστηριότητας και της επιχείρησης, οι συγγραφείς υποδεικνύουν ότι η διεθνής

οικονομική δραστηριότητα αφορά στην παρουσία των επιχειρήσεων σε διαφορετικές χώρες, τις διασυνοριακές δραστηριότητες και την αλληλεπίδραση των επιχειρήσεων με το διεθνές περιβάλλον. Ο εν λόγω ορισμός χρησιμοποιείται, επίσης, από τον Prasad (2012), ο οποίος αναφέρει ότι η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα είναι οποιαδήποτε μορφή¹ επιχειρηματικής δραστηριότητας που υπερβαίνει τα σύνορα ενός κράτους.

Σύμφωνα με τους Carpenter και Dunung (2012), η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα αναφέρεται σε οποιαδήποτε κατάσταση περιλαμβάνει την παραγωγή ή διάθεση προϊόντων και υπηρεσιών εκτός συνόρων. Ωστόσο, οι συγγραφείς αναφέρουν ότι στη σύγχρονη εποχή, η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα πρέπει να ορίζεται από ευρύτερη σκοπιά ώστε να περιλαμβάνει συναλλαγές που είτε γίνονται με στόχο το οικονομικό κέρδος είτε όχι και προτείνουν τον εξής ορισμό: η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα συνδυάζει ένα εύρος διασυνοριακών ανταλλαγών αγαθών, υπηρεσιών ή πόρων ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη. Αυτές οι ανταλλαγές υπερβαίνουν την ανταλλαγή χρήματος για υλικά αγαθά και περιλαμβάνουν διεθνείς μεταφορές άλλων πόρων όπως ανθρώπινων, πνευματικής ιδιοκτησίας και συμβατικών περιουσιακών στοιχείων και υποχρεώσεων.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στο περιεχόμενο του όρου «διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα», πρέπει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με την κοινή αντίληψη, η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα δεν αφορά σε συγκεκριμένο τύπο επιχειρήσεων (πχ πολυεθνικές επιχειρήσεις) και μορφή πραγματοποίησής της (πχ άμεσες ξένες επενδύσεις) αλλά σε οποιαδήποτε επιχειρηματική δραστηριότητα υπερβαίνει τα σύνορα μίας χώρας ανεξαρτήτως της έκτασης, του μεγέθους ή της φύσης της. Αυτό, άλλωστε προκύπτει από το σύνολο των ορισμών που αναφέρθηκαν παραπάνω.

¹ Οι μορφές διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας εξετάζονται αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

2.4. Σύνοψη Κεφαλαίου

Το δεύτερο κεφάλαιο επιχειρεί να ορίσει τις έννοιες που εξετάζει και αναλύει ολόκληρη η εργασία. Σαν πρώτο βήμα προσπαθεί να αποσαφηνίσει την έννοια του κινδύνου και παραθέτει επιστημονικούς ορισμούς που έχουν δοθεί στο <<κίνδυνο>>. Έπειτα, συγκρίνει την έννοια του κινδύνου και της αβεβαιότητας και προσδιορίζει την μεταξύ τους σχέση και συνάφεια. Επιπλέον, αναλύει τη σχέση του κινδύνου με την αμφιβολία, εξηγεί τους τρόπους που προσεγγίζει τις δύο έννοιες και επιχειρηματολογεί για το αν είναι δόκιμο και σε ποιο βαθμό να εμπεριέχει η μια έννοια την άλλη. Επιπρόσθετα, πραγματεύεται τα δεδομένα και τα μεταβλητά στοιχεία μεταξύ του κινδύνου και των απωλειών που επιφέρει και μέσα σε ποια πλαίσια οφείλει ένας ερευνητής να τα εξετάσει.

Στη δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου ορίζεται η έννοια του πολιτικού κινδύνου. Αρχικά παραθέεται μια σειρά από επιστημονικούς ορισμούς όπως σε κάθε άλλη έννοια. Έπειτα, τονίζει και πάλι τις διαφορές μεταξύ πολιτικού κινδύνου, πολιτικής αβεβαιότητας και πολιτικής αστάθειας.

Στην τελευταία ενότητα αυτού του κεφαλαίου αποσαφηνίζεται η έννοια της διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας. Ξεκινά με ορισμούς για τον όρο, έπειτα εξηγεί ότι πρέπει να αποδοθούν ορισμοί διαφορετικοί για τις έννοιες διεθνής, οικονομικός επιχειρηματικός και τελικά να γίνει σαφές τι εμπεριέχει η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα και για ποιους λόγους ξεχωρίζει από κάθε άλλη οικονομική δραστηριότητα. Είναι εύλογο αυτή η ενότητα να επικεντρωθεί στο κρατικό και στο διεθνές και να κάνει λόγο για στενά όρια κρατών και τις ανάγκες διεθνοποίησης.

3. Κεφάλαιο Τρίτο - Διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα

3.1. Κίνητρα

Πριν προχωρήσουμε στην περιγραφή και ανάλυση των κινήτρων για διεθνή οικονομική δραστηριότητα, πρέπει να αναφέρουμε ότι δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτή ταξινόμησή τους. Κάτι τέτοιο εξαρτάται από τον επιθυμητό βαθμό εμβάθυνση του εκάστοτε ερευνητή αναφορικά με το ζήτημα. Ενδεικτικά, ένα από τα κίνητρα δραστηριοποίησης σε διεθνές επίπεδο είναι η ευνοϊκή φορολόγηση η οποία, όμως, μπορεί να ταξινομηθεί στα κίνητρα που εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία κινήτρων που αφορούν στην εύνοια του μακροοικονομικού περιβάλλοντος. Παρόμοια, ως κίνητρο μπορεί να οριστεί η αναζήτηση νέων αγορών η οποία ταυτόχρονα, όμως, είναι αποτέλεσμα της επιδίωξης αύξησης των εσόδων ή διάθεσης πλεονάζοντος προϊόντος (βλ. παρακάτω).

Συνοπτικά, η υφιστάμενη βιβλιογραφία αναφέρει ως κίνητρα διεθνοποίησης την αναζήτηση νέων αγορών, ιδιαίτερα όταν οι εγχώριες αγορές κρίνονται κορεσμένες ή/και όταν οι αγορές του εξωτερικού εμφανίζονται ως πιο ελκυστικές (Johanson and Vahlne, 1977) και τις ευκαιρίες εκμετάλλευσης διάφορων πλεονεκτημάτων που, ενδεικτικά, σχετίζονται με το μάρκετινγκ, τις ικανότητες και δεξιότητες και της μείωσης του εργατικού ή άλλου κόστους (Dunning, 1988). Σύμφωνα με τους Gardo κ.ά. (2015), η διεθνοποίηση των οργανισμών οφείλεται στον έντονο εγχώριο ανταγωνισμό σε συνδυασμό με τον υψηλό βαθμό συγκέντρωσης των κλάδων, ο μιμητισμός (αντιγραφή των ανταγωνιστών) και η επιδίωξη να δημιουργηθεί μία εικόνα επιτυχημένου οργανισμού (δεδομένου ότι οι οργανισμοί με διεθνή δραστηριότητα είναι, συνήθως, μεγαλύτεροι σε μέγεθος, θεωρούνται ισχυρότεροι κ.ο.κ.). Οι Oniatt και McDougall (2005) αναφέρουν 3 ομάδες κινήτρων: α) περιβαλλοντικά ζητήματα, β) συνθήκες κλάδου και γ) πεποιθήσεις των διοικούντων τους οργανισμούς.

Μία ενδιαφέρουσα κατάταξη παρέχεται από τους Czinkota και Ronkainen (2010) οι οποίοι κατατάσσουν τα κίνητρα-λόγους διεθνοποίησης σε προληπτικά (proactive) και αντιδραστικά (reactive). Τα προληπτικά κίνητρα περιλαμβάνουν παράγοντες που έλκουν τους οργανισμούς υπό την έννοια ότι καθιστούν επιθυμητή (ελκυστική) τη δραστηριοποίηση σε διεθνές επίπεδο. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται η κερδοφορία, η ανάπτυξη, η μοναδικότητα του προϊόντος και το τεχνολογικό πλεονέκτημα. Ουσιαστικά, πρόκειται για στόχους που οι οργανισμοί επιδιώκουν να πετύχουν μέσω της διεθνοποίησης. Η κερδοφορία και η ανάπτυξη συνιστούν προφανείς αντικειμενικές επιδιώξεις οποιουδήποτε κερδοσκοπικού οργανισμού. Από την άλλη, ο συνδυασμός τεχνολογικού πλεονεκτήματος και μοναδικότητας προϊόντος οδηγούν σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που είναι δύσκολο να αντιγραφεί, άρα είναι μοναδικό και διατηρήσιμο. Τα αντιδραστικά κίνητρα περιλαμβάνουν λόγους που ωθούν (push) τους οργανισμούς προς τη διεθνοποίηση. Σε αυτήν την περίπτωση υπάρχουν καταστάσεις που «πιέζουν» (απειλούν) και, κατ' επέκταση, καθιστούν τη διεθνοποίηση αναγκαία. Τα εν λόγω κίνητρα περιλαμβάνουν τις ανταγωνιστικές πιέσεις και τη συνεπακόλουθη απειλή απώλειας μεριδίου αγοράς και την αδυναμία κατάλληλου συνδυασμού παραγωγής (προσφοράς) και ζήτησης: όταν η προσφορά υπερβαίνει τη ζήτηση και υπάρχει αδυναμία διάθεσης του προϊόντος, η επιχείρηση απειλείται από απαξίωση των προϊόντων της (λόγω μη διάθεσης) ενώ, αντίστροφα, όταν η προσφορά δε μπορεί να ικανοποιήσει τη ζήτηση, η επιχείρηση πιέζεται να αναζητήσει τρόπους αύξησης της παραγωγής. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, η διεθνοποίηση μπορεί να περιορίσει το «κενό» ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση. Κατά τον Hollensen (2011), η διεθνοποίηση που απορρέει από προληπτικά κίνητρα έχει υψηλότερη πιθανότητα επιτυχίας συγκριτικά με εκείνη που οφείλεται σε αντιδραστικά κίνητρα τα οποία, εξορισμού, περιορίζουν τη δυνατότητα ορθολογικού σχεδιασμού και εφαρμογής των σχετικών διαδικασιών.

Το «αρχαιότερο» ίσως κίνητρο διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας είναι η αναζήτηση φυσικών πόρων. Σύμφωνα με τους Kolstad και Villanger (2008), οι πλουσιότερες σε φυσικούς πόρους χώρες φυσιολογικά προσελκύουν εντονότερη

οικονομική δραστηριότητα από το εξωτερικό, ιδιαίτερα υπό τη μορφή άμεσων ξένων επενδύσεων. Ωστόσο, όπως σημειώνουν οι Nonnemberg και de Mendonca (2004), ο ρόλος των φυσικών πόρων στις αποφάσεις για διεθνή επέκταση καθίσταται ολοένα και λιγότερο σημαντικός για διάφορους λόγους μεταξύ των οποίων και η μείωση των αποθεμάτων τους σε σημείο που να μην αποτελούν πλέον ελκυστικό παράγοντα. Σε αυτήν την κατεύθυνση, οι Lokesha και Leelavathy (2012), υποστηρίζουν ότι από μόνοι τους οι φυσικοί πόροι δεν ευθύνονται για σημαντική δραστηριότητα.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή της τρέχουσας ενότητας, η άσκηση διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας οφείλεται συχνά στην αναζήτηση νέων αγορών, ασχέτως των περαιτέρω επιδιώξεων, πχ ενίσχυση της κερδοφορίας ή διάθεση πλεονάζουσας παραγωγής. Κατά τους Musila και Sigue (2006), η αναζήτηση νέων αγορών είναι κίνητρο-κλειδί για την επέκταση ενός οργανισμού σε διεθνές επίπεδο αλλά το μέγεθος της αγοράς του εξωτερικού πρέπει να είναι τέτοιο που να επιτρέπει την «αρπαγή» κάποιου τμήματός τους. Κατά την Huusko (2017), η αναζήτηση νέων αγορών ερμηνεύεται από τη θεωρία του κύκλου ζωής του προϊόντος σύμφωνα με την οποία κάθε προϊόν διέρχεται από διάφορα στάδια από τη στιγμή της σύλληψης της ιδέας μέχρι και την απόσυρσή του από την αγορά. Σύμφωνα με την συγγραφέα, η αναζήτηση νέων αγορών λαμβάνει χώρα όταν το προϊόν βρίσκεται στο τέλος του σταδίου της ωριμότητας, δηλαδή της περιόδου κατά την οποία επιτυγχάνονται οι υψηλότερες πωλήσεις και μετά την οποία προβλέπεται πτώση των πωλήσεων λόγω κορεσμού ή αντικατάστασης του προϊόντος από κάποιο άλλο. Στην περίπτωση του οργανισμού συνολικά, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι το κίνητρο για την επέκταση διεθνώς είναι η επέκταση του σταδίου ωριμότητας του οργανισμού είτε μέσω της αναζήτησης νέων αγορών είτε μέσω της ανάπτυξης νέων προϊόντων που θα επιμηκύνουν τη διάρκεια του προαναφερθέντος σταδίου.

Όσον αφορά συγκεκριμένα στην διεθνή παραγωγική δραστηριότητα, η αναζήτηση κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού συνιστά, επίσης, κίνητρο. Η καταλληλότητα του ανθρώπινου δυναμικού καθορίζεται τόσο σε επίπεδο κόστους εργασίας όσο και σε επίπεδο ικανοτήτων, προσόντων και, γενικότερα, ποιότητας του

ανθρώπινου δυναμικού (Azzimonti και Sarte, 2007). Κατά τους Nonnemberg και de Mendonca (2004), η «πλάστιγγα» υπέρ του ενός ή άλλου επιδιωκόμενου οφέλους εξελίσσεται χρονικά και επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες. Όπως εξηγούν οι συγγραφείς, η εξέλιξη των μεθόδων παραγωγής από παραγωγικές μεθόδους εντάσεως εργασίας σε παραγωγικές μεθόδους εντάσεως κεφαλαίου συμβάλλει στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το χαμηλό κόστος εργασίας στο καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές σε κλάδους εντάσεως τεχνολογίας (knowledge intensive), όπου η προστιθέμενη αξία προέρχεται σε μεγαλύτερο βαθμό από άυλα στοιχεία (πχ γνώση και εκπαίδευση) παρά από υλικά (πχ πρώτες ύλες ή ανειδίκευτη εργασία).

Σε συνάφεια με το ανθρώπινο δυναμικό, οι υλικές υποδομές που υπάρχουν εκτός χώρας αποτελούν, επίσης, κίνητρο διεθνούς δραστηριότητας όταν διευκολύνουν την παραγωγή και διάθεση προϊόντων και, γενικότερα, τη λειτουργία των οργανισμών. Οι Musila και Sique (2006) συμπεριλαμβάνουν στις υλικές υποδομές τα δίκτυα τηλεπικοινωνιών, τα δίκτυα μεταφορών (οδικά και άλλα) και, γενικά, όλες τις υλικές υποδομές που είναι απαραίτητες για την επικοινωνία, παραγωγή και διάθεση προϊόντων, πχ λιμάνια και αεροδρόμια. Σύμφωνα με τους Azzimonti και Sarte (2007), οι υλικές υποδομές συνδέονται και με το κόστος λειτουργίας δεδομένου ότι οι υποδομές που επιτρέπουν τις ασφαλείς και γρήγορες μεταφορές συνεπάγονται χαμηλότερο κόστος.

Εκτός των υλικών υποδομών, η διεθνής οικονομική δραστηριότητα μπορεί να ευνοηθεί από άυλες υποδομές υπό την έννοια των υποστηρικτικών συνθηκών που διαμορφώνονται κατόπιν αποφάσεων, συνήθως κυβερνητικών. Παραδείγματα άυλων υποδομών αποτελούν οι εμπορικές πολιτικές και, γενικότερα, οι πολιτικές που εφαρμόζονται σε επίπεδο οικονομικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τους Buthe και Milner (2008), οι άυλες υποδομές υποστηρίζονται, μεταξύ άλλων, από τη συμμετοχή σε παγκόσμιους οργανισμούς που αφορούν στο εμπόριο και την οικονομία, πχ Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, διότι προσφέρουν τη δυνατότητα διαπραγματεύσεων μεταξύ των χωρών που «εξάγουν» οικονομική δραστηριότητα και εκείνων που την «εισάγουν». Οι Azzimonti και Sarte (2007) σημειώνουν, επίσης, ότι οι άυλες υποδομές πρέπει να είναι «φιλικές» προς την

διεθνή οικονομική δραστηριότητα για να αποτελέσουν κίνητρο και αναφέρουν ως αντικίνητρα την υψηλή φορολογία, τον έλεγχο κεφαλαίων, τη χειραγώγηση συναλλαγματικών ισοτιμιών κ.ά. Παρόμοια, οι Buthe και Milner (2008) αναφέρουν ότι η διεθνής οικονομική δραστηριότητα ευνοείται από «ανοιχτές» και ευέλικτες πολιτικές με σταθερό, όμως, προσανατολισμό στην προαγωγή της οικονομικής δραστηριότητας. Οι Fedderke και Luiz (2008) εξειδικεύουν περισσότερο την κατεύθυνση που πρέπει να έχουν οι εν λόγω πολιτικές υποστηρίζοντας ότι ένα από τα σημεία-κλειδιά είναι οι πολιτικές που αφορούν στην ατομική και δημόσια ιδιοκτησία. Ειδικότερα, οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι η εύνοια υπέρ της ατομικής ιδιοκτησίας λειτουργεί ως κίνητρο σε αντίθεση με την εύνοια υπέρ της δημόσιας ιδιοκτησίας που αποτρέπει τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα.

3.2. Μορφές

Κατά τον Boddewyn (1997), η διεθνής οικονομική δραστηριότητα μπορεί να λάβει διάφορες μορφές τόσο σε μακροοικονομικό όσο και σε μικροοικονομικό επίπεδο. Στην πρώτη περίπτωση περιλαμβάνονται το διεθνές εμπόριο και οι διεθνείς επενδύσεις ενώ, σε επίπεδο οργανισμού, η οικονομική δραστηριότητα αφορά σε ζητήματα πόρων, διακυβέρνησης και σχέσεων. Σύμφωνα με τους Essel και Mostert (2013), η διεθνής οικονομική δραστηριότητα μπορεί να λάβει τη μορφή επένδυσης ή εμπορίας σε διεθνές επίπεδο (εκτός μίας χώρας). Αν και οι πολυεθνικοί οργανισμοί είναι η δημοφιλέστερη μορφή διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας, οι συγγραφείς σημειώνουν ότι δεν είναι απαραίτητο για μία επιχείρηση να είναι πολυεθνική ώστε να θεωρηθεί ότι ασκεί διεθνή οικονομική δραστηριότητα δεδομένου ότι τόσο οι εξαγωγές όσο και οι εισαγωγές θεωρούνται μορφές διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Επιπρόσθετα, η διεθνοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και η εξέλιξη της τεχνολογίας και των μεταφορών έχει αλλάξει πλέον τα απαιτούμενα για την άσκηση διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι, ενώ παλαιότερα μόνο οι μεγάλες επιχειρήσεις είχαν τη δυνατότητα να ασκούν διεθνή οικονομική δραστηριότητα, στη σημερινή εποχή η σχετική δυνατότητα παρέχεται ακόμα και στις πιο μικρές επιχειρήσεις. Πράγματι,

κάποιες δεκαετίες παλαιότερα η παρουσία μίας επιχείρησης σε χώρες του εξωτερικού μπορούσε να γίνει είτε αυτόνομα, πχ με δίκτυο καταστημάτων, είτε έμμεσα, πχ μέσω αντιπροσώπων ή συνεργατών κάτι που απαιτούσε σημαντικούς πόρους. Σήμερα, όμως, ακόμα και η μικρότερη επιχείρηση μπορεί να είναι παρούσα σε οποιαδήποτε χώρα επιθυμεί αρκεί να είναι παρούσα στο Διαδίκτυο και να έχει τη δυνατότητα αποστολής των προϊόντων της.

Σε επίπεδο επιχείρησης, ο Wach (2014) αναφέρει ότι η επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να γίνει μέσω: α) εξαγωγών, β) συμφωνιών-συμβολαίων και γ) επενδύσεων. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι άμεσες και έμμεσες εξαγωγές (χωρίς και με αντιπροσώπευση, αντίστοιχα, στη χώρα προορισμού) και οι συνεργατικές εξαγωγές. Η επέκταση στο εξωτερικό μέσω συμφωνιών μπορεί να λάβει τη μορφή εξαγωγών με διοικητική υποστήριξη στη χώρα προορισμού, έργων «με το κλειδί στο χέρι», υπεργολαβιών (subcontracting), αδειών χρήσης (licensing) και δικαιόχρησης (franchising). Η επέκταση μέσω επενδύσεων αφορά στη δημιουργία υποκαταστημάτων και παραρτημάτων (branch) που ανήκουν και διοικούνται από τον μητρικό οργανισμό, στη σύμπραξη με άλλους οργανισμούς για τη δημιουργία υποκαταστημάτων και παραρτημάτων (joint venture) και στη δημιουργία υποκαταστημάτων και παραρτημάτων που ανήκουν μεν στον μητρικό οργανισμό αλλά δεν αποτελούν διοικητικό τμήμα του.

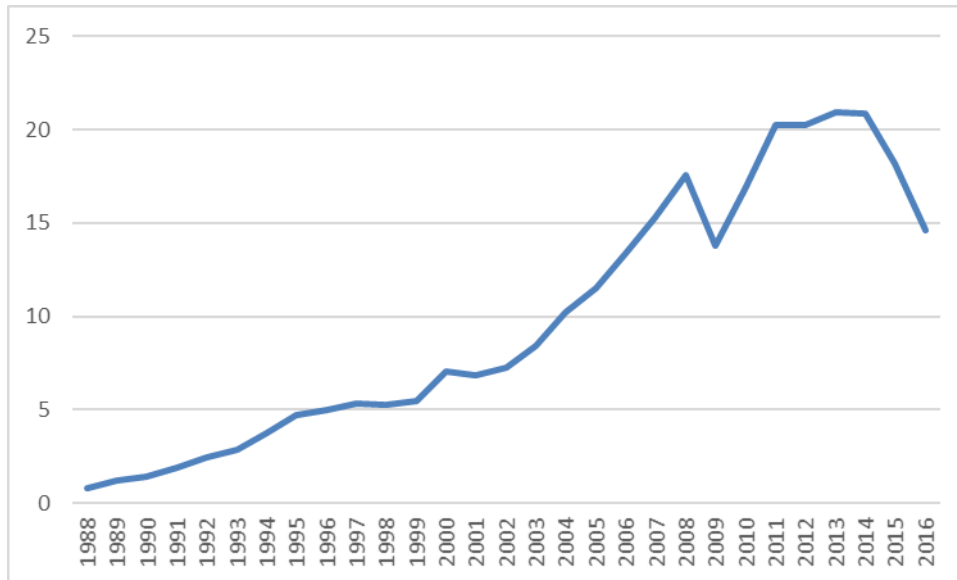
Ο Chantarut (2015) παρέχει μία πιο συνοπτική κατάταξη και αναφέρει ότι η διεθνής οικονομική δραστηριότητα μπορεί να λάβει τη μορφή εισαγωγών και εξαγωγών, αδειών χρήσης, δικαιόχρησης, στρατηγικών συμμαχιών και συμπράξεων και άμεσων ξένων επενδύσεων (foreign direct investment).

3.3. Παρούσα κατάσταση

Στην παρούσα ενότητα θα παρουσιάσουμε τη διαχρονική εξέλιξη της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας όπως αυτή περιγράφηκε στην προηγούμενη ενότητα. Στο γράφημα που ακολουθεί, αναφέρεται η διαχρονική εξέλιξη των εξαγωγών παγκοσμίως κατά την περίοδο 1998-2016. Το γράφημα προκύπτει από

δεδομένα της Παγκόσμιας Τράπεζας και παρουσιάζει την αξία των εξαγωγών σε τρισεκατομμύρια \$.

Γράφημα 1 Αξία εξαγωγών παγκοσμίως: τρισεκατομμύρια \$, 1998-2016

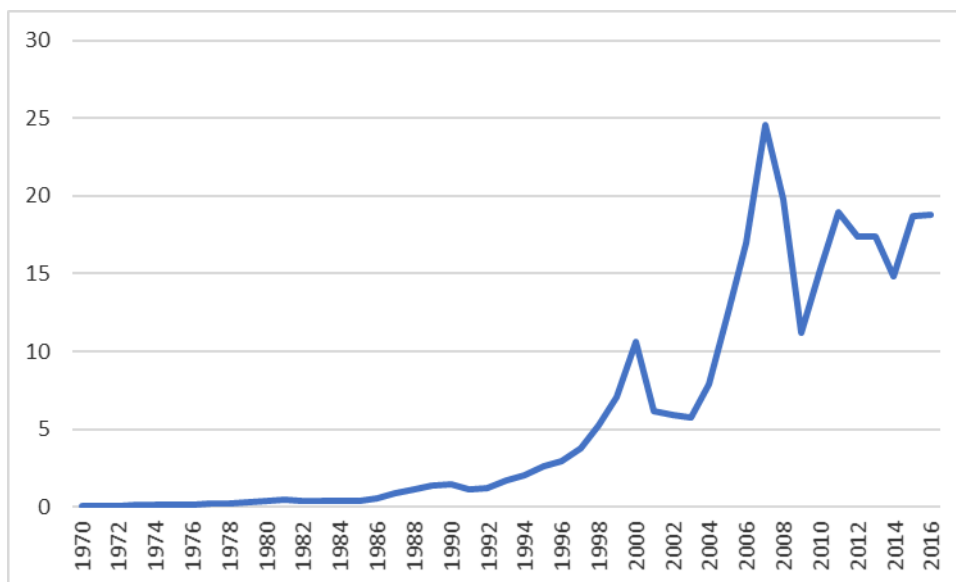

Το παραπάνω γράφημα υποδεικνύει ότι, διαχρονικά, η διεθνής οικονομική δραστηριότητα, υπό την έννοια των εξαγωγών, αυξάνεται όχι, όμως, συνεχώς. Πιο αναλυτικά, η αυξητική πορεία εντοπίζεται την περίοδο από το 1998 μέχρι το 2008, έτος έναρξης της πρόσφατης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Σε αυτό το έτος (2008) υπάρχει απότομη μείωση των εξαγωγών η οποία, όμως, ακολουθείται, αρχικά, από αύξηση και ακολούθως από σταθεροποίηση της δραστηριότητα στα επίπεδα των 20 τρισεκατομμυρίων \$ παγκοσμίως. Κατά τα πιο πρόσφατα έτη για τα οποία υπάρχουν δεδομένα (2014-2016), παρατηρείται διαρκής μείωση η οποία μάλιστα οδηγεί τις εξαγωγές στα επίπεδο της κρίσης, ήτοι σε αξία περίπου 15 τρισεκατομμυρίων. Δεδομένου ότι η κρίση έχει ξεπεραστεί σε παγκόσμιο επίπεδο, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το επίπεδο των 15 τρις «επίπεδο σταθεροποίησης» της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας στη μετά κρίσης εποχή, ωστόσο αυτή η επιβεβαίωση αυτής της υπόθεσης απαιτεί την εξέταση των σχετικών δεδομένων όταν αυτά καταστούν διαθέσιμα.

Στο γράφημα που ακολουθεί, αναφέρεται η διαχρονική εξέλιξη των καθαρών εισροών (= εισροές – εκροές) ξένων άμεσων επενδύσεων παγκοσμίως κατά την περίοδο 1970-2016. Το γράφημα προκύπτει από δεδομένα της Παγκόσμιας

Τράπεζας και παρουσιάζει τη διαφορά ανάμεσα στις επενδύσεις μίας χώρας που πραγματοποιούνται από μη κατοίκους αυτής και τις επενδύσεις που πραγματοποιούν οι κάτοικοί της σε άλλες χώρες σε τρισεκατομμύρια \$.

Γράφημα 2 Αξία καθαρών εισροών ξένων άμεσων επενδύσεων παγκοσμίως: τρισεκατομμύρια \$, 1970-2016

Η «συμπεριφορά» των «καθαρών» ξένων άμεσων επενδύσεων (ΞΑΕ) ακολουθεί, σε μεγάλο βαθμό, παρόμοια πορεία με την πορεία των εξαγωγών. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι οι ΞΑΕ αυξάνονται διαχρονικά, ωστόσο υπάρχουν κάποιες χρονικές στιγμές πτώσης και ανόδου που πρέπει να αναφερθούν. Αρχικά, οι ΞΑΕ μειώνονται τη διετία 2000-2002 και, ακολούθως, αυξάνονται μέχρι το 2007 φτάνοντας στο υψηλότερο επίπεδό τους ιστορικά. Όπως αναμένεται, μειώνονται κατακόρυφα κατά το έτος έναρξης της κρίσης (2008) και η μείωση είναι τέτοια που το επίπεδο ΞΑΕ επιστρέφει στα επίπεδα προ δεκαετίας (περίπου 11-12 τρις \$). Η μείωση λόγω κρίσης ακολουθείται μεν από αυξητική πορεία η οποία ωστόσο δεν είναι συνεχής δεδομένου ότι υπάρχουν έτη κατά τα οποία οι ΞΑΕ μειώνονται και άλλα έτη όπου παρατηρείται αύξησή τους. Είναι αξιοσημείωτο, πάντως, ότι παρά τις όποιες αυξομειώσεις από το 2008 μέχρι το 2016, οι ΞΑΕ δεν έχουν ανακάμψει ακόμα πλήρως καθώς εξακολουθούν να βρίσκονται σε επίπεδα χαμηλότερα εκείνων που αφορούν σε έτη πριν την κρίση.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα, προκύπτει ότι η διεθνής οικονομική δραστηριότητα, όπως αποτυπώνεται στην αξία εξαγωγών και άμεσων ξένων επενδύσεων, παρουσιάζει μεν αυξητική πορεία από το 1970 (1988 για τις εξαγωγές) μέχρι το 2016 η οποία, όμως, επηρεάστηκε σημαντικά από την κρίση του 2008. Επιπρόσθετα, είναι εμφανές ότι η επίπτωση της κρίσης στην διεθνή οικονομική δραστηριότητα δεν έχει ξεπεραστεί πλήρως, ιδιαίτερα στην περίπτωση των ξένων άμεσων επενδύσεων. Στο σημείο πρέπει να επισημάνουμε ότι κατά την ανάλυση των δεδομένων της Παγκόσμιας Τράπεζας παρατηρήθηκε ότι για πολλές χώρες δεν υπήρχαν διαθέσιμες τιμές σε κάποια έτη, ιδιαίτερα σε αυτά που αφορούν στην αρχή των περιόδων που εξετάστηκαν. Κατά συνέπεια, η αυξητική πορεία της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητα μέχρι το 1990 (οπότε και οι περιπτώσεις απουσίας δεδομένων περιορίζονται σημαντικά) ενδεχομένως να μην είναι όσο «απότομη» αποτυπώνεται στα παραπάνω διαγράμματα.

Σύμφωνα με τους Wozniak και Galar (2018), η πτώση του διεθνούς εμπορίου στη μετά κρίση εποχή αποδίδεται αφενός στη μεγαλύτερη συμμετοχή στο διεθνές ακαθάριστο προϊόν και το εμπόριο αναδυόμενων αγορών οι οποίες εμφανίζουν μικρότερη ροπή προς διεθνές εμπόριο και, αφετέρου, στην πτώση της ροής προς εισαγωγές που παρατηρείται σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών-γεωγραφικών περιοχών. Οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η εν λόγω πτώση συμπεριλαμβάνουν τις αλλαγές στη σύνθεση της ζήτησης που οδηγούν στην αποδυνάμωση της ζήτησης εισαγόμενων επενδύσεων και τον πτωτικό ρυθμό παγκόσμιων αλυσίδων αξίας (global value chains). Δευτερευόντως, η αποδυνάμωση του παγκόσμιου εμπορίου αποδίδεται στις δομικές μεταβολές που έλαβαν χώρα στην Κίνα, την έκρηξη τιμών των διαπραγματεύσιμων αγαθών και την πτώση του ρυθμού απελευθέρωσης του εμπορίου.

3.4. Ανασκόπηση σχετικών εμπειρικών ευρημάτων

Στην τρέχουσα ενότητα θα αναφερθούμε στους προσδιοριστικούς παράγοντες της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας σύμφωνα με τα εμπειρικά ευρήματα

σχετικών εμπειρικών ερευνών. Ο σκοπός της εν λόγω αναφοράς είναι να εντοπιστούν ευρήματα που αναφέρονται στον πολιτικό κίνδυνο, κάτι που θα τεκμηριώσει τη σχέση της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας και του πολιτικού κινδύνου. Η σχετική βιβλιογραφία είναι, προφανώς, ιδιαίτερα εκτενής και είναι πρακτικά αδύνατο να εξεταστεί πλήρως στο πλαίσιο της τρέχουσας ενότητας. Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκε η συνοπτική αναφορά σε ευρήματα «παλαιότερων» ερευνών και η αναλυτικότερη παρουσίαση των ευρημάτων πιο πρόσφατων ερευνών με θέμα τους προσδιοριστικούς παράγοντες της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας.

Από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που παραθέτει η Kemppainen (2011) προκύπτει ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα και, ειδικότερα, την επέκταση των επιχειρήσεων περιλαμβάνουν την εγγύτητα της χώρας προορισμού, το πλήθος των χωρών προορισμού στις οποίες δραστηριοποιείται ήδη μία επιχείρηση, το μέγεθος της αγοράς της χώρας προορισμού, το επίπεδο ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού, υπό την έννοια της καταλληλότητας και διαθεσιμότητας, στη χώρα προορισμού, το επίπεδο και η πολυπλοκότητα του ανταγωνισμού στη χώρα προορισμού, η στάση-αντίληψη των διοικητικών στελεχών για το ζήτημα της επέκτασης διεθνώς², οι διαθέσιμοι τύποι επέκτασης (ξένη άμεση επένδυση, συνενώσεις κλπ), η ύπαρξη ευνοϊκού θεσμικού (κυβερνητικού πλαισίου), η ροπή και η ένταση της εξαγωγικής δραστηριότητας της χώρας προέλευσης, η διαθεσιμότητα κεφαλαίων και οι διαμάχες σε επίπεδο στόχων-επιδιώξεων όχι μόνο ανάμεσα σε διοικητικά στελέχη και ιδιοκτήτες αλλά και μεταξύ των μελών των εν λόγω ομάδων.

Οι Kunday και Senguler (2015) μελετούν την επίδραση της καινοτομίας, των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και των κινήτρων για ίδρυση επιχείρηση στον εξαγωγικό προσανατολισμό μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η επιτυχή διεθνοποίηση των επιχειρήσεων συνδέεται

² Για παράδειγμα, αναφέρεται έρευνα η οποία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αν η απόφαση για διεθνή επέκταση δε ληφθεί κατά την πρώτη ή δεύτερη γενιά στελεχών (δηλαδή εντός 50, περίπου, ετών από την ίδρυση μίας επιχείρησης), είναι μάλλον απίθανο ότι θα ληφθεί αργότερα στο μέλλον. Σε άλλη έρευνα αναφέρεται ότι η διεθνής επέκταση είναι πιθανότερη κατά τη μετάβαση από την πρώτη στη δεύτερη γενιά στελεχών.

θετικά με το επίπεδο καινοτομίας ενώ, παράλληλα, η διεθνοποίηση των επιχειρήσεων εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως η γνώση, η στάση των ανώτατων διοικητικών στελεχών και οι επιχειρηματικές ικανότητες.

Οι Alfaro και Chauvin (2017) εξετάζουν τα αναμενόμενα οφέλη της ανάπτυξης ταξινομώντας τα σε 3 κατηγορίες: ροές κεφαλαίων, μακροοικονομικά οφέλη και μικροοικονομικά οφέλη. Από τα ευρήματα της έρευνας που μας ενδιαφέρουν στην τρέχουσα ενότητα, πρέπει να αναφερθεί ότι η συνεισφορά των ξένων άμεσων επενδύσεων στα οφέλη ανάπτυξης εξαρτάται από το επίπεδο της ανάπτυξης του χρηματοοικονομικού τομέα μία χώρας. Ειδικότερα, προκύπτει ότι οι αλλοδαπές επιχειρήσεις εμφανίζουν υψηλότερη πιθανότητα εισφοράς (επένδυσης) κεφαλαίων στις υπανάπτυκτες χώρες συγκριτικά με τις ανεπτυγμένες οι οποίες προσφέρουν σαφώς εκτενέστερες δυνατότητα άντλησης κεφαλαίων τοπικά.

Οι Rusu και Roman (2018) εξετάζουν την επίπτωση 7 παραγόντων στην παγκόσμια ανταγωνιστικότητα των κεντροευρωπαϊκών χωρών-μελών της ΕΕ σε συνάρτηση με το επίπεδο ανάπτυξη της κάθε χώρας. Από τα εμπειρικά ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, το ποσοστό πληθωρισμού, το εμπόριο, η παραγωγικότητα της εργασίας και το κόστος των διαδικασιών ίδρυσης επιχειρήσεων συνδέονται σημαντικά με την ανταγωνιστικότητα των χωρών όπου η ανάπτυξη προσανατολίζεται στην αποδοτικότητα. Στις χώρες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο ανάμεσα στην ανάπτυξη με προσανατολισμό στην αποδοτικότητα και την ανάπτυξη με προσανατολισμό στην καινοτομία, η ανταγωνιστικότητα επηρεάζεται σημαντικά μόνο από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, το ρυθμό πληθωρισμού και την παραγωγικότητα εργασίας. Στις χώρες όπου η ανάπτυξη προσανατολίζεται στην καινοτομία παρατηρείται ότι η ανταγωνιστικότητα επηρεάζεται σημαντικά από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, το ρυθμό ανάπτυξης, το ρυθμό πληθωρισμού, τους φορολογικούς συντελεστές, τις ξένες άμεσες επενδύσεις, το εμπόριο και το κόστος των διαδικασιών ίδρυσης επιχειρήσεων .

Η έρευνα των Furtado και Florencio (2018) επικεντρώνεται σε ισπανικές εταιρίες που επεκτάθηκαν σε χώρες της Λατινικής Αμερικής μέσω του συστήματος

franchising. Από τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι η απόφαση για την επέκταση στηρίζεται σε δύο, κυρίως, παράγοντες: το μέγεθος αγοράς και το κατά κεφαλή εισόδημα της χώρας προορισμού. Η ερμηνεία που αποδίδεται σε αυτό το εύρημα είναι ότι οι ισπανικές εταιρίες επιδιώκουν την ενίσχυση των πωλήσεών τους στοχεύοντας σε μεγάλες, πληθυσμιακά, χώρες με σχετική οικονομική ευρωστία. Αντίθετα, από την έρευνα προκύπτει ότι οι ισπανικές εταιρίες δε λαμβάνουν, κατά τη λήψη απόφασης για επέκταση, υπόψη παράγοντες όπως ο κίνδυνος, η ανεργία και το επίπεδο παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας της χώρας προορισμού. Το εύρημα αυτό αποδίδεται στον τύπο της οικονομικής δραστηριότητας που εξετάζεται. Πιο συγκεκριμένα, οι συγγραφείς αναφέρουν ότι η μέθοδος του franchising εμπεριέχει σχετικά μικρότερες απώλειες, συγκριτικά με άλλες μεθόδους επέκτασης, σε περίπτωση αποτυχίας. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η αναμενόμενη αξία των οφελών υπερβαίνει την αναμενόμενη αξία των απωλειών (άρα υπάρχει προσθήκη αξίας) η οποία είναι χαμηλή εξαιτίας της χαμηλής αξίας των απωλειών ακόμα και αν η πιθανότητά τους μπορεί να υποτεθεί σχετικά μεγάλη.

Ο Li (2018) μελετά τη διαφοροποίηση των παραγόντων που επηρεάζουν το βαθμό διεθνοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας νεοσύστατων επιχειρήσεων κατόπιν της διαφοροποίησης των χαρακτηριστικών της χώρας προορισμού. Από τα ευρήματα της έρευνας προκύπτει ότι οι επιχειρηματικοί (υπό την έννοια καινοτόμων ικανοτήτων) και τεχνολογικοί πόροι συνδέονται θετικά και σημαντικά με το επίπεδο της διεθνοποίησης και οι οργανωσιακοί πόροι επηρεάζουν θετικά και σημαντικά την πιθανότητα επιλογής υψηλότερου βαθμού διεθνοποίησης από τους επιχειρηματίες. Επιπρόσθετα, προκύπτει ότι οι θεσμοί της χώρας προορισμού επηρεάζουν τη σχέση ανάμεσα στους πόρους μίας επιχείρησης και το βαθμό διεθνοποίησής της. Ενδεικτικά, οι νομοθετικοί θεσμοί ενισχύουν τη σχέση ανάμεσα στους επιχειρησιακούς πόρους και το βαθμό διεθνοποίησης υπό την έννοια ότι ισχυρότεροι θεσμοί συνεπάγονται ισχυρότερη επίπτωση των επιχειρησιακών πόρων στο βαθμό διεθνοποίησης. Παρόμοια επίπτωση προκύπτει αναφορικά με τους κανονιστικούς και τους πολιτισμικούς θεσμούς. Όσον αφορά στα δημογραφικά χαρακτηριστικά των επιχειρηματιών, προκύπτει ότι η ηλικία και

το επίπεδο εκπαίδευσης επηρεάζει σημαντικά το βαθμό διεθνοποίησης ενώ, παράλληλα, οι γυναίκες επιχειρηματίες αποφασίζουν σε μικρότερο ποσοστό, συγκριτικά με τους άντρες επιχειρηματίες, να εμπλακούν σε διεθνή οικονομική δραστηριότητα.

3.5. Σύνοψη κεφαλαίου

Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με τη διεθνή επιχειρηματική δραστηριότητα. Στην πρώτη γίνεται λόγος για τα κίνητρα των επιχειρήσεων να δραστηριοποιηθούν σε διεθνές επίπεδο και εκτενής αναφορά σε έννοιες όπως νέες αγορές, ευκαιρίες εκμετάλλευσης, ανταγωνισμός. Έπειτα, διακρίνονται και παρουσιάζονται οι διάφορες κατηγορίες κινήτρων και αναλύονται ενδελεχώς τα ίδια τα κίνητρα και τα οφέλη των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται διεθνώς.

Στην δεύτερη ενότητα διαχωρίζονται οι μορφές της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας σε μακροοικονομικό και μικροοικονομικό επίπεδο. Έπειτα, εντοπίζεται η διαφορά μεταξύ της διεθνούς δραστηριότητας των επιχειρήσεων και των πολυεθνικών οργανισμών και διευκρινίζεται το μέγεθος των επιχειρήσεων που δύνανται να δραστηριοποιηθούν διεθνώς. Τέλος, αναφέρονται οι τρόποι επέκτασης της οικονομικής δραστηριότητας σε επιχειρησιακό επίπεδο.

Στην τρίτη ενότητα του κεφαλαίου επιχειρείται μέσα από γραφήματα η περιγραφή της εξέλιξης της διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας και η παρουσίαση της παρούσας κατάστασης. Τέλος, στην τέταρτη ενότητα αναφέρονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας σύμφωνα με εμπειρικά ευρήματα που σχετίζονται με τον πολιτικό κίνδυνο για να τεκμηριωθεί η μεταξύ τους σχέση.

4. Κεφάλαιο Πολιτικός κίνδυνος

4.1. Ταξινόμηση

Σύμφωνα με τον Simon (1985), η ταξινόμηση των πολιτικών κινδύνων εξυπηρετεί το σκοπό της αναζήτησης των γενεσιουργών αιτιών τους. Κατά τον Knight (2012), η ταξινόμηση του κινδύνου εξαρτάται από το πλαίσιο (context) και τη φύση (nature) του κινδύνου καθώς και από τη σημασία, τις επιπτώσεις, τη βεβαιότητα, τον αντίκτυπο, τη χρονική συγκυρία, τη διάρκεια και την πολυπλοκότητα του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τους Hough κ.ά. (2008), το πλαίσιο του κινδύνου προσδιορίζεται από την ένταση (intensity) και τη σημασία (prominence) του κινδύνου πριν την αξιολόγησή του και η γνώση του είναι σημαντική για την εκ των προτέρων αξιολόγηση του ενδεχόμενου διεθνοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας.

Η πρώτη απόπειρα ταξινόμησης του πολιτικού κινδύνου πραγματοποιήθηκε από τον Robock (1971) σύμφωνα με τον οποίο ο πολιτικός κίνδυνος διακρίνεται σε μακροοικονομικό και μικροοικονομικό. Οι μακροοικονομικοί κίνδυνοι ή «κίνδυνοι χώρας» περιλαμβάνουν τα γεγονότα που αναμένονται να επηρεάσουν, γενικά, τις ξένες επενδύσεις ενώ η προσέγγιση του πολιτικού κινδύνου σε μικροοικονομικό επίπεδο βασίζεται στην υπόθεση ότι η έκθεση στον πολιτικό κίνδυνο είναι η ίδια για τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται εντός της ίδια χώρας και εστιάζει περισσότερο στις μεταβολές που επέρχονται σε επίπεδο συγκεκριμένων κλάδων παρά στις αλλαγές σε κυβερνητικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον Kobrin (1982), το μεγαλύτερο μέρος αβεβαιότητας που αντιμετωπίζει μία επιχείρηση στο εξωτερικό εντοπίζεται σε μικροοικονομικό παρά σε μακροοικονομικό επίπεδο.

Ο Simon (1982) κατατάσσει τους πολιτικούς κινδύνους σε κινδύνους σχετικούς με την κοινωνία (social-related) και κινδύνους σχετικούς με την κυβέρνηση (government-related).

Μία ακόμα ταξινόμηση των πολιτικών κινδύνων αναφέρεται από τον Dunn (1983) ο οποίος διακρίνει τις δράσεις και πολιτικές σε εσωτερικώς και εξωτερικώς δημιουργούμενα συμβάντα.

Σύμφωνα με τον Howell (2001), οι πολιτικοί κίνδυνοι κατατάσσονται σε δύο ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τους κινδύνους που προέρχονται από κυβερνητικές αποφάσεις και σχετίζονται με απαλλοτριώσεις, αμετάκλητες αποφάσεις, περιορισμούς στις εισαγωγές-εξαγωγές, περιορισμούς που αφορούν στο ανθρώπινο δυναμικό, φορολογικούς περιορισμούς, ενώ η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει κινδύνους που προέρχονται από κοινωνικά γεγονότα και σχετίζονται με τρομοκρατία, διαδηλώσεις, πόλεμο, εξεγέρσεις, απαγωγές κ.ά.

Οι Khattab κ.ά. (2007) προτείνουν μία παρόμοια κατάταξη με εκείνη του Howell (2001) υπό τη διαφορά ότι η δική τους ταξινόμηση πολιτικών κινδύνων στηρίζεται στις πηγές-αίτιά τους. Όπως υποστηρίζουν οι συγγραφείς, οι πολιτικοί κίνδυνοι πηγάζουν είτε από την κυβέρνηση της χώρας προορισμού, είτε από την κοινωνία της χώρας προορισμού, είτε από την χώρα αυτήν καθαυτή. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται κίνδυνοι που αφορούν στην ιδιωτική περιουσία, όπως οι απαλλοτριώσεις και οι κατασχέσεις, η ακύρωση συμβολαίων, η μη μετατρεψιμότητα του νομίσματος, οι ατομικοί και περιουσιακοί περιορισμοί, οι φορολογικοί περιορισμοί και οι περιορισμοί εισαγωγών-εξαγωγών. Η δεύτερη ομάδας περιλαμβάνει κινδύνους όπως η τρομοκρατία, οι διαμαρτυρίες, οι διαδηλώσεις, οι εξεγέρσεις, οι επαναστάσεις και οι εμφύλιοι πόλεμοι. Τέλος, η τρίτη ομάδα αφορά σε κινδύνους από πολέμους και οικονομικές κυρώσεις προς τη χώρα προορισμού.

4.2. Αξιολόγηση-Μέτρηση

4.2.1. Χρησιμότητα της αξιολόγησης-μέτρησης πολιτικού κινδύνου

Η σημασία της εκτίμησης του πολιτικού κινδύνου συνδέεται άμεσα με την αντιμετώπισή του ή, ορθότερα, την πρόληψή του. Εξορισμού, για κάποιο γεγονός

που δε μπορεί να προβλεφθεί ικανοποιητικά εκ των προτέρων, δηλαδή πριν την εμφάνισή του, η λήψη προληπτικών μέτρων είναι πρακτικά αδύνατη. Αυτό σημαίνει ότι οποιοδήποτε μέτρο αφορά στην αντιμετώπιση-καταστολή του φαινομένου και των επιπτώσεών του αφού αυτά έχουν, ήδη, εμφανιστεί, κάτι που περιορίζει σαφώς τη δυνατότητα, αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα της δράσης. Για παράδειγμα, η έγκαιρη και έγκυρη πρόβλεψη θαλασσοταραχής μπορεί να αποτρέψει ένα ναυτικό ατύχημα χωρίς ιδιαίτερο κόστος το οποίο απλώς περιορίζεται στο κόστος εκτίμησης-πρόβλεψης. Σε αυτήν την περίπτωση, δεν υπάρχουν αρνητικές συνέπειες από το ατύχημα το οποίο δεν πρόκειται να συμβεί. Αντίθετα, αν η αντίστοιχη πρόβλεψη δεν είναι διαθέσιμη ή είναι διαθέσιμη σε ακατάλληλο χρόνο, όταν δηλαδή δε μπορούν πλέον να ληφθούν προληπτικά μέτρα, ή ακόμα και αν μία άκυρη (λανθασμένη) πρόβλεψη είναι διαθέσιμη σε κατάλληλο χρόνο, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να συμβεί το ατύχημα και να εμφανιστούν οι αρνητικές συνέπειές του. Σε αυτή την περίπτωση το μόνο που μπορεί να γίνει είναι να ληφθούν μέτρα για τον περιορισμό των συνεπειών με αβέβαια αποτελέσματα. Εκτός αυτού, το κόστος λήψης αυτών των μέτρων είναι, προφανώς, σημαντικά υψηλότερο από το κόστος ορθής πρόβλεψης της θαλασσοταραχής.

Βάσει του ορισμού του κινδύνου και, ειδικότερα, του πολιτικού κινδύνου η αξιολόγηση και μέτρηση του πολιτικού κινδύνου αναφέρεται στην εκτίμηση της πιθανότητας εμφάνισης κάποιου συγκεκριμένου γεγονότος και της επίπτωσης που αυτό μπορεί να έχει για τους οργανισμούς που εμπλέκονται σε διεθνή οικονομική δραστηριότητα. Πριν προχωρήσουμε σε περαιτέρω ανάλυση, κρίνεται σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η αξιολόγηση-μέτρηση του πολιτικού κινδύνου έπεται της αναγνώρισής του. Η αναγνώριση απαντά στο ερώτημα «ποιοι είναι οι πολιτικοί κίνδυνοι που αντιμετωπίζουμε» (βλ. προηγούμενη ενότητα) ενώ η αξιολόγηση-μέτρηση αφορά στην ποσοτικοποίηση των εν λόγω κινδύνων και απαντά στο ερώτημα «ποια είναι η έκταση των πολιτικών κινδύνων που αντιμετωπίζουμε», υπό την έννοια της πιθανότητας εμφάνισης του κινδύνου αυτού καθαυτού και των συνεπακόλουθών του.

Όπως θα γίνει εμφανές από την ανάλυση της τρέχουσας ενότητας, η αξιολόγηση του πολιτικού κινδύνου κάθε άλλο παρά εύκολη είναι. Αυτό αποδεικνύεται αφενός από το πλήθος των διαθέσιμων προσεγγίσεων το οποίο υποδεικνύει, περαιτέρω, ότι δεν υπάρχει κάποια ευρέως αποδεκτή μέθοδος ως βέλτιστος τρόπος αξιολόγησης του πολιτικού κινδύνου, αφετέρου από τη διαχρονική εξέλιξη του ζητήματος η οποία μαρτυρά ότι, στην πάροδο του χρόνου, νέες προσεγγίσεις προτείνονται προφανώς εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας των υφιστάμενων αναφορικά με την ικανότητα αξιολόγησης του πολιτικού κινδύνου. Η δυσκολία μέτρησης του πολιτικού κινδύνου πηγάζει, σε μεγάλο βαθμό, από τα αίτια-φύση του φαινομένου τα οποία θα εξεταστούν στην επόμενη ενότητα. Προς το παρόν, αρκεί να τονιστεί ότι ο πολιτικός κίνδυνος είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που δε μπορεί να αποκωδικοποιηθεί εύκολα. Όπως αναφέρουν οι Lindeberg και Morndal (2002), αυτό οφείλεται στο ότι η φύση του πολιτικού κινδύνου είναι μη συστηματική, δεδομένου ότι ο πολιτικός κίνδυνος οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, σε ελεγχόμενες αποφάσεις και όχι σε μεγέθη που εξελίσσονται αυτόνομα.

Σύμφωνα με τον Mshelia (2015), δεν υπάρχουν καθολικά αποδεκτοί μέθοδοι μέτρησης του του πολιτικού κινδύνου διότι η μέθοδος ή οι μέθοδοι που επιλέγονται στην εκάστοτε περίπτωση εξαρτώνται από τις πιθανές επιπτώσεις του πολιτικού κινδύνου που οι διοικήσεις των οργανισμών επιδιώκουν να προβλέψουν και, κατ' επέκταση, να αποφύγουν. Ως προς την επιλογή της κατάλληλης μεθόδου εκτίμησης, ο Fitzpatrick (1983) υποστηρίζει ότι ο πολιτικός κίνδυνος πρέπει να προσεγγίζεται ως μεταβλητή διεργασίας (process variable) και όχι ως μεταβλητή συμβάντος (event variable) έτσι ώστε να επιτρέπεται ο υπολογισμός της έκτασης (μεγέθους) της.

Η επιστημονική διαδικασία μέτρησης οποιουδήποτε φαινομένου, μεταβλητής κλπ μπορεί να περιγραφεί απλά ως αποτελούμενη από 3 «συστατικά»: εισροές, διαδικασία μετασχηματισμού και εκροές. Στην περίπτωση που εξετάζουμε οι εισροές συνίστανται στην πληροφόρηση που συλλέγεται για τους σκοπούς της μέτρησης. Όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, η πληροφόρηση αυτή μπορεί να αφορά σε διάφορες μεταβλητές και η συλλογή της γίνεται με 3 τρόπους, κυρίως (βλ. παρακάτω). Η διαδικασία μετασχηματισμού αφορά στον τρόπο με τον οποίο

χρησιμοποιείται ή αξιοποιείται η συλλεχθείσα πληροφόρηση ώστε να οδηγήσει σε ένα αποτέλεσμα. Με μαθηματικούς όρους, η διαδικασία μετασχηματισμού είναι μία συνάρτηση η οποία μετασχηματίζει τις τιμές X (= πληροφόρηση) σε τιμές Y (= αποτέλεσμα). Οι εκροές της διαδικασίας είναι τα αποτελέσματα μέτρησης του πολιτικού κινδύνου και, όπως θα γίνει εμφανές από τη συνέχεια της ανάλυσης, μπορεί να είναι ποσοτικές ή ποιοτικές. Μία υποθετική διαδικασία μέτρησης θα μπορούσε να είναι της μορφής $Y = 1/(1+X^2)$ όπου Y ο πολιτικός κίνδυνος (μετρούμενος ως πιθανότητα) και X η τιμή κάποιας μεταβλητής, πχ ρυθμός ανάπτυξης. Έτσι, σε μία χώρα με ρυθμό ανάπτυξης 5% ο πολιτικός κίνδυνος θα ήταν 99,75% περίπου ενώ σε μία ρυθμός ανάπτυξης 10% ο πολιτικός κίνδυνος θα ήταν 99% περίπου. Σε επίπεδο διαδικασίας, οι Flanagan και Norman (1993) υποδεικνύουν ότι η αξιολόγηση του πολιτικού κινδύνου ξεκινά με την κατηγοριοποίησή του, δηλαδή με τον εντοπισμό των τύπων πολιτικού κινδύνου που μπορεί να αντιμετωπίσει ένας οργανισμός (βλ. προηγούμενη ενότητα). Ως προς το είδος των μεθόδων αξιολόγησης του πολιτικού κινδύνου, μπορούμε να διακρίνουμε 3 κατηγορίες. Αρχικά, υπάρχει η προσέγγιση υποκειμενικής κρίσης όπου η αξιολόγηση του κινδύνου δε γίνεται με κάποια μαθηματική-υπολογιστική διαδικασία αλλά βασίζεται στην κρίση του αξιολογητή. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει ποιοτικά υπολογιστικά υποδείγματα όπως η μέθοδος Delphi που θα αναφερθεί στη συνέχεια της ανάλυσης. Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει ποσοτικά υπολογιστικά υποδείγματα που, κατά κανόνα, αποτυπώνουν τον πολιτικό κίνδυνο ως «σκορ», πιθανότητα κ.ά.

4.2.2. Ποιοτικά υποδείγματα

Οι μέθοδοι ποιοτικής αξιολόγησης του πολιτικού κινδύνου βασίζονται, κυρίως, στις εκτιμήσεις και τη διαίσθηση των ατόμων που αξιολογούν τον κίνδυνο. Τα εν λόγω άτομα διαθέτουν, συνήθως, σημαντική εμπειρία στο ζήτημα κάτι που συμβάλλει στη διαμόρφωση ικανότερης αντίληψης επί του ζητήματος. Η ποιοτική αξιολόγηση του πολιτικού κινδύνου γίνεται, κατά κύριο λόγο, είτε από τα διοικητικά στελέχη των οργανισμών με διεθνή οικονομική δραστηριότητα, είτε από ειδικούς επί του θέματος. Πριν την εμφάνιση σύνθετων ποσοτικών υποδειγμάτων, η υπό

εξέταση προσέγγιση ήταν και η μοναδική που εφαρμόζονταν όπως αναφέρει ο Kobrin (1982).

Η «ποιοτική» εκτίμηση του πολιτικού κινδύνου από τα διοικητικά στελέχη ενός οργανισμού βασίζεται τόσο στη διαίσθηση όσο και τη γνώση-μελέτη της χώρας προορισμού. Μία τέτοια προσέγγιση είναι η «μεγάλη περιοδεία» (grand tour) η οποία περιλαμβάνει, αρχικά, την διενέργεια έρευνας στη χώρα προορισμού και, ακολούθως, την αποστολή ανώτατων διοικητικών στελεχών ή ομάδας στελεχών για περαιτέρω εκτίμηση της κατάστασης. Οι «επισκέψεις» των στελεχών περιλαμβάνουν τις συναντήσεις με αξιωματούχους των κυβερνητικών και άλλων αρχών, τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο. Με την ολοκλήρωση της «περιοδείας», τα στελέχη ενημερώνουν αναλυτικά την υπόλοιπη διοικητική ομάδα που, συνήθως, βρίσκεται σε υψηλότερη διοικητική βαθμίδα σχετικά με τα αποτελέσματα της εργασίας της στη χώρα προορισμού. Το κύριο πλεονέκτημα της εν λόγω μεθόδου συνίσταται στο ότι τα διοικητικά στελέχη του οργανισμού έρχονται σε απευθείας επαφή με το περιβάλλον εντός του οποίου πρόκειται να δραστηριοποιηθεί ο οργανισμός. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο συλλέγουν «από πρώτο χέρι» σημαντική πληροφόρηση αλλά και διαμορφώνουν ίδια αντίληψη για ποιοτικά στοιχεία του περιβάλλοντός όπως, μεταξύ άλλων, οι προθέσεις παραγόντων που διαμορφώνουν το περιβάλλον της χώρας προορισμού, διαβεβαιώσεις για την ολοκλήρωση σχεδίων, έργων κλπ. Ο Mshelia (2015) σημειώνει ότι η ανθρώπινη κρίση παίζει κεντρικό ρόλο στην εκτίμηση του πολιτικού κινδύνου διότι ο εν λόγω κίνδυνος πηγάζει, μεταξύ άλλων, από απρόβλεπτα γεγονότα και αποφάσεις, πχ τρομοκρατικές επιθέσεις και επιβολή δασμών, που είναι δύσκολο, εκ φύσεως να προβλεφθούν μόνο με ποσοτικές (μαθηματικές) μεθόδους σε αντίθεση με άλλες μεταβλητές, πχ το δημόσιο χρέος. Όπως συμβαίνει με οποιαδήποτε διαδικασία εμπλέκει υποκειμενική κρίση, το προφανές μειονέκτημα της μεθόδου είναι ότι επαφίεται σε πλήρη, σχεδόν, βαθμό στην άποψη των κριτών, πχ των διοικητικών στελεχών. Εκ φύσεως, η ίδια ακριβώς πληροφόρηση δεν αποκλείεται να ερμηνευτεί με εντελώς διαφορετικό τρόπο από δύο άτομα με διαφορετικές αντιλήψεις, επιδιώξεις, ικανότητες κλπ. Για παράδειγμα, οι de Mortanges και Allers (1996), αναφέρουν ότι τα διοικητικά

στελέχη που ευνοούνται από την επέκταση ενός οργανισμού διεθνώς έχουν κίνητρο να αποκρύψουν αρνητική-αποτρεπτική πληροφόρηση σχετικά με κάποια χώρα προορισμού ώστε να ευνοήσουν την επέκταση και να ευνοηθούν οι ίδιοι. Για τον λόγο αυτόν, σημειώνουν οι προαναφερθέντες συγγραφείς, είναι προτιμότερο οι επισκέψεις να πραγματοποιούνται από διοικητικά στελέχη όσο το δυνατόν υψηλότερων κλιμακίων καθώς, και να υιοθετούνται σε συνδυασμό με περισσότερο ποσοτικές μεθόδους εκτίμησης. Επίσης, η εν λόγω μέθοδος συνεπάγεται σημαντικά κόστη για τις επιτόπιες επισκέψεις των στελεχών, κάτι που την καθιστά σχεδόν απαγορευτική για οργανισμούς με περιορισμένους πόρους. Από την άλλη, η προσπάθεια διατήρησης του κόστους σε χαμηλά-ανεκτά επίπεδα μπορεί να σημαίνει ότι η πληροφόρηση που θα συλλεχθεί και οι επαφές που θα γίνουν στη χώρα προορισμού θα είναι περιορισμένη σε σημείο που να αποτρέψει την απόκτηση ολοκληρωμένης εικόνας-άποψης (Ting, 1988). Προφανώς, το πρόβλημα του υψηλού κόστους αντιμετωπίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό όταν ο οργανισμός διαθέτει ήδη οικονομική δραστηριότητα σε κάποια χώρα διότι, σε αυτήν την περίπτωση, η ανάγκη συλλογής πληροφοριών ή/και επιτόπου επισκέψεων περιορίζεται σημαντικά (Kobrin, 1982).

Σύμφωνα με τον Kobrin (1982), κάποια μειονεκτήματα των επιτόπιων επισκοπήσεων αντιμετωπίζονται λαμβάνοντας τη γνώμη «ειδικών» (experts' opinions) ή ατόμων με σχετική εμπειρία ("old hands") είτε απευθείας είτε έμμεσα. Στην πρώτη περίπτωση (απευθείας ειδικοί), ο ενδιαφερόμενος οργανισμός συνεργάζεται με επαγγελματίες οι οποίοι εξειδικεύονται στην εκτίμηση του πολιτικού και άλλων κινδύνου. Εναλλακτικά, η χρήση της γνώμης επαγγελματιών μπορεί να γίνει έμμεσα υπό την έννοια ότι ο ενδιαφερόμενος οργανισμός δεν απευθύνεται σε κάποιον επαγγελματία αλλά συλλέγει δευτερογενή πληροφόρηση από τις απόψεις που κατά καιρούς εκφράζονται δημόσια από «ειδικούς». Ειδικοί επί των πολιτικών κινδύνων μπορούν να θεωρηθούν συμβούλια οργανισμών που ήδη λειτουργούν στην υπό εξέταση χώρα προορισμού (πχ εμπορικές-επιχειρηματικές ενώσεις), τράπεζες (ιδιαίτερα οι πολυεθνικές), τοπικές αρχές, πρεσβείες, πρώην πολιτικοί, ακαδημαϊκοί και δημοσιογράφοι (Kobrin, 1982). Τα βασικά πλεονεκτήματα της μεθόδου των

ειδικών είναι η συσσωρευμένη εμπειρία και γνώση διεκπεραίωση της σχετικής διαδικασίας και ο περιορισμός, σε κάποιο βαθμό, της ιδιοτέλειας που ενδέχεται να επηρεάσει τη στάση και συμπεριφορά των στελεχών σε αντίστοιχη περίπτωση. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Kobrin (1982), οι ειδικοί δεν είναι «πανάκεια» και δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο εμφάνισης συνειδητής ή ασυνείδητης προκατάληψης (bias) κατά την αξιολόγηση του πολιτικού κινδύνου μίας χώρας. Ενδεικτικά, η συνειδητή προκατάληψη μπορεί να οφείλεται σε πιέσεις, lobbying ή ακόμα και χρηματισμό εκ μέρους της χώρας προορισμού, πχ με στόχο την προσέλκυση οικονομικής δραστηριότητας, ενώ η ασυνείδητη προκατάληψη μπορεί να απορρέει από την υποκειμενικότητα του ειδικού που εκφράζει εκτίμηση. Για παράδειγμα, κάποιοι ειδικοί ίσως αποδίδουν μεγάλη σημασία σε γεγονότα που άλλοι ειδικοί δε θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικά στη διαμόρφωση του πολιτικού κινδύνου.

4.2.3. Μικτά υποδείγματα

Η δεύτερη ομάδα υποδειγμάτων αξιολόγησης περιλαμβάνει μεθόδους όπως η τεχνική Delphi που φέρουν μεν το στοιχείο της υποκειμενικής κρίσης αλλά, ταυτόχρονα, χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη προκαθορισμένης ή δομημένης (structured) μορφής. Η τεχνική Delphi περιλαμβάνει τη διατύπωση, εκ μέρους ομάδας ειδικών (βλ. παραπάνω), αναφορικά με τους παράγοντες που διαμορφώνουν τον πολιτικό περιβάλλον μίας χώρας όπως η πολιτική σταθερότητα, η στάση απέναντι σε ξένες επενδύσεις-επενδυτές κ.ά. Κάθε ειδικός απαντά ανώνυμα και ξεχωριστά από τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας στα σχετικά ερωτήματα αναφορικά με το πολιτικό περιβάλλον (Clark και Marois, 1996). Ακολούθως, οι απαντήσεις συλλέγονται και προκύπτει μία στατιστική κατανομή των στοιχείων που προκύπτουν από αυτές η οποία γνωστοποιείται στους ειδικούς ώστε να τους δώσει τη δυνατότητα να αλλάξουν τις απαντήσεις τους εφόσον το κρίνουν σκόπιμο (σύμφωνα με την νέα πληροφόρηση που αφορά στις απαντήσεις όλων των ειδικών). Η σχετική διαδικασία επαναλαμβάνεται αρκετές φορές καταλήγοντας στη διαμόρφωση της «μέσης άποψης του ειδικού» (Herring, 1983). Η τεχνική Delphi προσομοιάζει σε πολλά σημεία με τη γνώμη ειδικών που αναφέρθηκε παραπάνω αλλά η ύπαρξη ομάδας ειδικών, αντί μεμονωμένων

ατόμων, αφενός και η με συστηματικό τρόπο ανατροφοδότηση των ειδικών με την επικρατούσα γενική άποψη την καθιστούν διαφορετική τεχνική (Ting, 1988).

Μία ακόμα τεχνική συνίσταται στη χρήση τυποποιημένων λιστών ελέγχου (standardized checklists). Αυτή η τεχνική παράγει ταχεία αποτελέσματα και είναι ιδιαίτερα απλή στη χρήση καθώς προβλέπει τον έλεγχο εκ μέρους των διοικητικών στελεχών μίας σειράς ζητημάτων που αφορούν στην επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας και χρησιμοποιείται κατά την αρχική επιλογή χώρας προορισμού οπότε και δεν απαιτείται ιδιαίτερη εμβάθυνση στην ανάλυση. Ωστόσο, δεν μπορεί να προσφέρει αναλυτική πληροφόρηση σε μεταγενέστερα στάδια όταν, δηλαδή, ο οργανισμός πρόκειται να λάβει την τελική απόφαση (Ting, 1988).

Η ανάλυση σεναρίων είναι μία τεχνική που χρησιμοποιείται για σκοπούς προσομοίωσης όταν επιδιώκεται η διερεύνηση σχέσεων αιτίας-αιτιατού. Με απλά λόγια, η ανάλυση σεναρίων συνίσταται στην εξέταση του «τι θα γίνει αν». Σε δεύτερο στάδιο, η τεχνική περιλαμβάνει την εκτίμηση πιθανοτήτων για όλα τα πιθανά σενάρια. Συνήθως, εξετάζονται τρία σενάρια (αισιόδοξο, ουδέτερο και απαισιόδοξο) αλλά δεν αποκλείεται να εξεταστούν περισσότερα ή λιγότερα (Flanagan και Norman, 1993). Για παράδειγμα, το σενάριο μπορεί να συνίσταται στη φορολογία επιχειρήσεων υποθέτοντας ότι υπάρχει αλλαγή στην ηγεσία του υπουργείου οικονομικών και η απάντηση μπορεί να είναι η «αύξηση φορολογίας». Ακολούθως, η πιθανότητα αύξησης της φορολογίας ισούται με τη δεσμευμένη πιθανότητα αύξησης φορολογίας υπό τη συνθήκη ότι έχει υπάρξει αλλαγή ηγεσίας στο υπουργείο οικονομικών.

4.2.4. Ποσοτικά υποδείγματα

Οι αμιγώς ποσοτικές μέθοδοι συστήνουν την τρίτη ομάδα των υποδειγμάτων εκτίμησης πολιτικού κινδύνου. Σύμφωνα με τον Ting (1988), οι εν λόγω μέθοδοι απαλλάσσουν τους λήπτες αποφάσεων σε μεγάλο βαθμό από την υποκειμενικότητα και την προκατάληψη λόγω των δεδομένων που χρησιμοποιούν και του τρόπου επεξεργασίας αυτών. Εξάιρεση αποτελούν οι περιπτώσεις όπου η ποσοτική προσέγγιση (μαθηματική ή στατιστική) αφορά μόνο στον τρόπο

επεξεργασίας, δηλαδή όταν τα δεδομένα προέρχονται από τις απόψεις ανθρώπων.

Η πιο κοινή προσέγγιση ποσοτικής μεθόδου συνίσταται στην πρόβλεψη της πιθανότητας εμφάνισης του πολιτικού κινδύνου ή, πιο συγκεκριμένα, κάποιων γεγονότων που συνδέονται με ή ευθύνονται για τον πολιτικό κίνδυνο ή στον υπολογισμό ενός «σκορ» πολιτικού κινδύνου. Γενικά, η μορφή αυτών των υποδειγμάτων είναι $Y = f(X)$ όπου Y η πιθανότητα ή το σκορ πολιτικού κινδύνου και X οι παράγοντες που, θεωρητικά, συνεισφέρουν στη διαμόρφωσή της. Για παράδειγμα, υποθέτοντας ότι το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μίας χώρας μπορεί να επηρεάσει την απόφαση για περιορισμούς στην κίνηση συναλλάγματος, το υπόδειγμα θα μπορούσε να διατυπωθεί ως « $P(\text{περιορισμών}) = \alpha + \beta * \text{Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών}$ ». Τέτοιου είδους υποδείγματα εκτιμώνται συνήθως με τη μέθοδο της λογιστικής παλινδρόμησης (logistic regression) σύμφωνα με τα οποία η πιθανότητα εμφάνισης ενός γεγονότος υπολογίζεται βάσει του γραμμικού συνδυασμού των προσδιοριστικών παραγόντων του. Παρόμοια είναι η προσέγγιση των υποδειγμάτων πολλαπλής διακριτικής ανάλυσης (multiple discriminant analysis) υπό τη διαφορά ότι σε αυτήν την περίπτωση η εκροή του υποδείγματος είναι η κατάταξη της χώρας προορισμού σε μία προκαθορισμένη ομάδα πολιτικού κινδύνου, πχ «υψηλός» ή «χαμηλός», βάσει των προσδιοριστικών παραγόντων του πολιτικού κινδύνου. Μία παραλλαγή της μεθόδου περιλαμβάνει τον σταδιακό «αποκλεισμό» των χωρών χαμηλότερου κινδύνου από την περαιτέρω ανάλυση και επανάληψη του διαχωρισμού μέχρι την εξάντληση όλων των υπό εξέταση χωρών (Dounpos κ.ά., 2001).

Οι ποσοτικές μέθοδοι έχουν γνωρίσει ιδιαίτερη «άνθηση» κατά τα πρόσφατα έτη, εξαιτίας της αύξησης της πολυπλοκότητας των πολιτικών, ιδιαίτερα σε επίπεδο προσδιοριστικών παραγόντων (αιτιών), γεγονός που καθιστά δυσχερή την εξέταση ταυτόχρονα του συνόλου των προσδιοριστικών παραγόντων από ένα υποκείμενο και να διατυπωθεί άποψη λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους που διαμορφώνουν τον πολιτικό κίνδυνο. Ενδεικτικά, ο Brink (2004) προτείνει ένα τρισδιάστατο υπόδειγμα κινδύνου που περιλαμβάνει 37 δείκτες πολιτικού

κινδύνου, 41 δείκτες οικονομικού κινδύνου και 25 δείκτες κοινωνικού κινδύνου στους οποίους αποδίδεται διαφορετική κατά περίπτωση βαρύτητα ώστε να υπολογιστεί ένα συνολικό «σκορ» κινδύνου. Είναι προφανές ότι η χρήση των ποσοτικών υποδειγμάτων αντιμετωπίζει πολλά από τα μειονεκτήματα των υπόλοιπων τύπων υποδειγμάτων. Η χρήση των ποσοτικών υποδειγμάτων δε συνεπάγεται πρακτικά κάποιο σημαντικό κόστος και χρόνο εφόσον η απαιτούμενη πληροφόρηση (εισροές του υποδείγματος) και η ακριβής μετασχηματιστική διαδικασία, δηλαδή η μαθηματική συνάρτηση που παράγει τις εκροές (πχ πιθανότητα, σκορ ή κατάταξη βάσει πολιτικού κινδύνου), είναι διαθέσιμες.

Παρά τα πρακτικά πλεονεκτήματά τους, τα αμιγώς ποσοτικά υποδείγματα υστερούν σε θεωρητική τεκμηρίωση, ιδιαίτερα σε τεχνικό επίπεδο. Ειδικότερα, υπάρχουν προσδιοριστικοί παράγοντες πολιτικού κινδύνου που μπορούν να αποτυπωθούν ποσοτικά με διάφορους και, συνήθως, πολλούς τρόπους ενώ, παράλληλα, η ποσοτικοποίηση ποιοτικών μεγεθών-εννοιών δεν μπορεί να γίνει άκρως αντικειμενικά. Έτσι, ενώ γνωρίζουμε ότι το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μπορεί να μετρηθεί σε χρηματικούς όρους, δε μπορούμε να ορίσουμε αντικειμενικά το «μέγεθος κυβερνητικού σχήματος» το οποίο θα μπορούσε να μετρηθεί βάσει του πλήθους υπουργείων ή του πλήθους υπουργών ή/ και άλλων μεταβλητών. Παρομοίως, είναι πρακτικά αδύνατο να ποσοτικοποιήσουμε τη μεταβλητή «προσέλκυση ξένων επενδύσεων». Κάποιος ερευνητής-ειδικός μπορεί να υποστηρίξει ότι μπορεί μετρηθεί με το συντελεστή φορολόγησης των κερδών ενώ άλλος ερευνητής μπορεί να προκρίνει το χρόνο που απαιτείται, κατά μέσο όρο, για την ίδρυση επιχείρησης στη χώρα προορισμού: αμφότερες οι μεταβλητές αποτυπώνουν την «φιλικότητα» προς τις ξένες επενδύσεις αλλά από εντελώς διαφορετική σκοπιά.

Μία ακόμα αδυναμία των ποσοτικών υποδειγμάτων αφορά στην επιλογή μεθόδου ανάλυσης. Δεδομένου ότι καμία μέθοδος δε μπορεί να θεωρηθεί εκ των προτέρων βέλτιστη και, ταυτόχρονα, δύο διαφορετικές μέθοδοι ενδεχομένως να οδηγήσουν σε διαφορετικά αποτελέσματα ακόμα και αν λάβουν υπόψη την ίδια πληροφόρηση. Εκτός αυτού, η χρήση στατιστικών μεθόδων προϋποθέτει την ισχύ κάποιων υποθέσεων όπως, ενδεικτικά, η μέθοδος της γραμμικής παλινδρόμησης

προϋποθέτει την κανονική κατανομή των σφαλμάτων (καταλοίπων) εκτίμησης, κάτι που δεν ισχύει a priori. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι κάποια μέθοδος είναι αποτελεσματική σε κάποια χρονική περίοδο δε σημαίνει απαραίτητα ότι θα εξακολουθεί να είναι εξίσου αποτελεσματική σε μεταγενέστερη χρονική περίοδο διότι οι παράγοντες που διαμορφώνουν τον πολιτικό κίνδυνο επί του παρόντος, ενδεχομένως να μην τον επηρεάζουν εξίσου στο μέλλον. Παρόμοια, ένα υπόδειγμα πολιτικού κινδύνου που προκύπτει από συγκρίσεις χωρών με κοινά μεταξύ τους χαρακτηριστικά, πχ χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενδεχομένως να αποδειχθεί ακατάλληλο όταν εφαρμοστεί για συγκρίσεις χωρών με μεταξύ τους διαφορετικά χαρακτηριστικά, πχ χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και χώρες της υποσαχάριας Αφρικής. Σε τεχνικό επίπεδο, επίσης, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι η επίπτωση ενός χαρακτηριστικού σε κάποιο άλλο ενδεχομένως επηρεάζεται από την παρουσία ή μη άλλων χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, αν υποθέσουμε ότι οι κοινωνικές ταραχές αποδίδονται, σε κάποιο βαθμό, στην οικονομική ανέχεια, τότε η επιρροή της μεταβλητής «κοινωνικές αναταραχές» στον πολιτικό κίνδυνο αναμένεται να διαφοροποιηθεί αναλόγως αν στο ίδιο υπόδειγμα συμπεριλάβουμε ή όχι τη μεταβλητή «κατά κεφαλή εισόδημα» (υποθέτοντας ότι αυτή η μεταβλητή μπορεί να αποτυπώσει με αντίστροφο τρόπο την οικονομική ανέχεια). Στην δεύτερη περίπτωση, η επιρροή της θα είναι μικρότερη καθώς μέρος αυτής θα «απορροφηθεί» από τη μεταβλητή οικονομική ανέχεια (που ευθύνεται, υποθετικά, για την κοινωνική ανέχεια).

Απόρροια των τεχνικών αδυναμιών των ποσοτικών υποδειγμάτων, είναι η πληθώρα ποσοτικών υποδειγμάτων με ταυτόχρονη ενσωμάτωση της « γνώμης του ειδικού », ιδιαίτερα στην περίπτωση των (εταιριών) συμβούλων πολιτικού κινδύνου. Ενδεικτικά, η εταιρία PRS Group (www.prsgroup.com) χρησιμοποιεί τον δείκτη International Country Risk Guide (ICRG) για την εκτίμηση ενός σκορ κινδύνου βάσει 3 κατηγοριών παραγόντων της εκάστοτε χώρας: πολιτικοί, μικροοικονομικοί και μακροοικονομικοί. Ο πολιτικός κίνδυνος ενσωματώνεται

στο υπόδειγμα μέσω 12 σταθμισμένων μεταβλητών³ και διαμορφώνει το 50% του συνολικού κινδύνου της χώρας. Παρόμοια προσέγγιση εφαρμόζεται από την εταιρία Business Environment Risk Intelligence, BERI (www.beri.com) η οποία υπολογίζει τους δείκτες Political Risk Index, Economist Intelligence Unit (EIU), Political Instability Index, EURASIA's Global Political Risk Index βάσει των προσδιοριστικών παραγόντων σταθμίζοντας τους προσδιοριστικούς παράγοντες πολιτικού κινδύνου κατά κρίση. Εκτός των παραπάνω δεικτών, οι Mshelia και Anchor (2018) αναφέρουν επίσης τους CRG, EIU, Euro Money, BM και SJ Rundt.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα ποσοτικά υποδείγματα παρουσιάζουν σημαντικές τεχνικές δυσκολίες παρά τα πλεονεκτήματα της εύκολης εφαρμογής, του χαμηλού κόστους και της αντικειμενικότητας. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει, συνεπώς, είναι κατά πόσο είναι χρήσιμα, υπό την έννοια της αποτελεσματικότητας, τέτοιου είδους υποδείγματα. Η απάντηση του ερωτήματος απαιτεί να λάβουμε υπόψη διάφορους παράγοντες. Αρχικά, πρέπει να σημειωθεί ότι είναι πρακτικά αδύνατο να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ των διαθέσιμων υποδειγμάτων δεδομένου ότι κάθε υπόδειγμα κατασκευάζεται και χρησιμοποιείται σε διαφορετικό πλαίσιο. Όσον αφορά στα υποδείγματα πολιτικού κινδύνου που χρησιμοποιούνται από εταιρίες συμβούλων, οποιαδήποτε σύγκριση είναι πρακτικά αδύνατη δεδομένου ότι η υπολογιστική διαδικασία δε δημοσιοποιείται για ευνόητους λόγους (οι εταιρίες εμπορεύονται μόνο την εκροή της διαδικασίας). Αυτό το πρόβλημα αντιμετώπισαν οι Oetzel κ.ά. (2001) όταν επιχείρησαν να συγκρίνουν 11 δείκτες πολιτικού κινδύνου εκ των οποίων, τελικά, 7 ήταν αδύνατο να εξεταστούν είτε λόγω απαγορευτικού κόστους απόκτησής τους είτε λόγω άλλων περιορισμών που τέθηκαν από τους κατόχους των δεικτών. Ένα ακόμη ζήτημα σχετικό με την αποτελεσματικότητα των υποδειγμάτων αφορά στο χρόνο εκτίμησής της. Υπενθυμίζεται ότι η αξιολόγηση του πολιτικού κινδύνου συμβάλλει στην πρόληψη των αρνητικών συνεπειών και, συνεπώς, η αποτελεσματικότητα των υποδειγμάτων πρέπει να καθορίζεται

³ Κυβερνητική σταθερότητα, κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, επενδυτικό προφίλ, εσωτερικές διαμάχες, εξωτερικές διαμάχες, διαφθορά, εμπλοκή στρατού στην πολιτική, θρησκευτικές εντάσεις, νόμος και τάξη, εθνικές εντάσεις, λογοδοσία δημοκρατικό πλαίσιο και ποιότητα γραφειοκρατίας.

σύμφωνα με το βαθμό στον οποίο απετράπει η εμφάνιση αυτών των επιπτώσεων. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία απαιτεί το οξύμωρο να αποτιμηθεί κάτι που δεν έχει εμφανιστεί (υποθέτοντας ότι το εκάστοτε υποδείγμα συνέβαλε στην αποφυγή των επιπτώσεων). Μία πιθανή λύση θα ήταν να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις σύμφωνα με τις επιπτώσεις που υπέστησαν οργανισμοί που δεν αξιολόγησαν αποτελεσματικά τον πολιτικό κίνδυνο και, τελικά, υπέστησαν τις αρνητικές επιπτώσεις. Κάτι τέτοιο, όμως, δε διασφαλίζει απόλυτα ότι οι συνέπειες που υπέστησαν οι οργανισμοί επειδή δεν αξιολόγησαν αποτελεσματικά τον πολιτικό κίνδυνο είναι ίδιες με εκείνες που απέφυγαν οι οργανισμοί που τον αξιολόγησαν αποτελεσματικά και, ως εκ τούτου, απέφυγαν τις επιπτώσεις του καθώς η έκταση των επιπτώσεων εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από παράγοντες που είναι μοναδικοί σε κάθε οργανισμό. Κατά συνέπεια, τα υποδείγματα που εκτιμούν τον πολιτικό κίνδυνο μίας χώρας και όχι ενός οργανισμού που δραστηριοποιείται ή πρόκειται να δραστηριοποιηθεί σε αυτήν εξυπηρετούν μόνο μερικώς τους στόχους της αξιολόγησης του πολιτικού κινδύνου. Τέλος, κάποια από τα ποσοτικά υποδείγματα, ιδιαίτερα εκείνα που παράγουν σκορ κινδύνου, δεν προσφέρουν απόλυτα κατανοητή πληροφόρηση διότι ο πολιτικός κίνδυνος ή/ και η πιθανότητα εμφάνισης γεγονότων που συνδέονται με αυτόν δεν είναι απαραίτητα γραμμικά μεγέθη. Έτσι, μία χώρα με σκορ πολιτικού κινδύνου X ενδεχομένως να μην αντιμετωπίζει διπλάσιο πολιτικό κίνδυνο συγκριτικά με μία χώρα για την οποία υπολογίστηκε σκορ πολιτικού κινδύνου $2X$ όταν η πιθανότητα εμφάνισης των σχετικών με τον πολιτικό κίνδυνο γεγονότων δε μεταβάλλεται γραμμικά (Yackee, 2014).

4.3. Αίτια

4.3.1. Σημασία διερεύνησης αιτιών

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, τα αίτια ή παράγοντες του πολιτικού κινδύνου συνιστούν τις εισροές των υποδειγμάτων εκτίμησής του. Υπενθυμίζεται ότι αυτό που επιτυγχάνεται με τα υποδείγματα εκτίμησης,

ιδιαίτερα τα ποσοτικά, είναι ο υπολογισμός ενός επιπέδου (σκορ) ή πιθανότητας εμφάνισης γεγονότων που αποτυπώνουν τον πολιτικό κίνδυνο. Όπως, όμως, θα γίνει εμφανές από την ανάλυση που ακολουθεί είναι πρακτικά δύσκολο να ορίσουμε το περιεχόμενο των αιτιών του πολιτικού κινδύνου εξαιτίας των αλληλεπιδράσεων που διέπουν τα γεγονότα-αποφάσεις που τον διαμορφώνουν. Για παράδειγμα, η πιθανότητα τρομοκρατικού χτυπήματος αναμένεται να συνδέεται θετικά με τον πολιτικό κίνδυνο δεδομένου ότι το επίπεδο πολιτικού κινδύνου είναι, *ceteris paribus*, υψηλότερο (χαμηλότερο) όταν η πιθανότητα τρομοκρατικού χτυπήματος είναι υψηλότερη (χαμηλότερη). Υπό αυτήν την έννοια, η σχέση αιτίας-αιτιατού θα μπορούσε να αφορά την τρομοκρατία και τον πολιτικό κίνδυνο. Ωστόσο, παρόμοια σχέση θα μπορούσε να θεμελιωθεί ανάμεσα στον πολιτικό κίνδυνο και τα αίτια της τρομοκρατίας. Αν, δεχθούμε ότι η τρομοκρατία οφείλεται σε κοινωνικές ανισότητες, τότε το αίτιο «τρομοκρατία» μετατρέπεται σε αιτιατό και ως προσδιοριστικός παράγοντας του πολιτικού κινδύνου καθορίζονται οι κοινωνικές ανισότητες. Παρόμοιο σκεπτικό μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα σχεδόν τα αίτια του πολιτικού κινδύνου που θα εξεταστούν στη συνέχεια. Ακολουθώντας την ταξινόμηση των πολιτικών κινδύνων, θα εξετάσουμε, αρχικά, τα αίτια που σχετίζονται με την κυβέρνηση της χώρας προορισμού, ακολούθως τα αίτια που σχετίζονται με την κοινωνία της χώρας προορισμού και, τέλος, τα αίτια που σχετίζονται με τη χώρα προορισμού αυτή καθαυτή. Σημειώνεται ότι η εν λόγω κατηγοριοποίηση αιτιών δεν είναι η μοναδική καθώς οι αιτίες διακρίνονται επίσης σε κοινωνικές-πολιτιστικές και οικονομικές (Chermak, 1992), σε εσωτερικές ή εξωτερικές (Essel και Mostert, 2013), σε οικονομικές, κοινωνικοοικονομικές και κοινωνικές (Mshelia (2015) ή σε μικροοικονομικές, μακροοικονομικές και διεθνείς (Waszkiewicz, 2017).

4.3.2. Αίτια που σχετίζονται με την κυβέρνηση της χώρας προορισμού

Σύμφωνα με τον Burmester (2000), οι κυβερνήσεις των χωρών προορισμού διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διεθνή οικονομική δραστηριότητα εξαιτίας αφενός των συμφερόντων που έχουν από αυτήν, αφετέρου των μέσων που διαθέτουν για να την επηρεάσουν. Όσον αφορά στα μέσα επιρροής, οι ενέργειες των κυβερνήσεων μπορεί να είναι τέτοιες που να προσελκύουν ή να αποτρέπουν

την οικονομική δραστηριότητα από το εξωτερικό. Τα κίνητρα της εκάστοτε κυβέρνησης μπορεί να είναι, επίσης, υποστηρικτικά ή αποτρεπτικά για την διεθνή οικονομική δραστηριότητα, πχ ενίσχυση της απασχόλησης έναντι προστασίας των ημεδαπών παραγωγών (Minor, 2003). Η διαμόρφωση των αιτιών πολιτικού κινδύνου που σχετίζεται με τη δράση των κυβερνήσεων οφείλεται, κατά κανόνα, σε αποφάσεις, δηλαδή δεν είναι αποτέλεσμα σταδιακής εξέλιξης κάποιου φαινομένου και οι σχετικοί με την κυβέρνηση κίνδυνοι αφορούν στη φορολογία, το νόμισμα, τις εξαγωγές-εισαγωγές, το ανθρώπινο δυναμικό και την ιδιοκτησία, τις απαλλοτριώσεις-κατασχέσεις και τη βιομηχανική κατασκοπεία.

Όσον αφορά στη φορολογία, ο Brink (2004) υποστηρίζει ότι η υψηλή φορολογία μειώνει τα κέρδη των επιχειρήσεων και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αποτρέψει τη δραστηριότητα σε συγκεκριμένους κλάδους ή την «εισαγωγή» οικονομικής δραστηριότητας από το εξωτερικό. Αντίστροφα, η χαμηλή φορολογία μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο προσέλκυσης οικονομικής δραστηριότητας από το εξωτερικό ή ακόμα και «εξαγωγής» οικονομικής δραστηριότητας προς αυτό.

Το αμετάτρεπτο του νομίσματος (currency inconvertibility) ή, αλλιώς, ο έλεγχος συναλλάγματος είναι μία ενέργεια που εφαρμόζεται από κυβερνήσεις που αντιμετωπίζουν ελλείψεις σε ισχυρά νομίσματα. Στην προσπάθεια ενίσχυσης του εθνικού νομίσματος, οι κυβερνήσεις περιορίζουν ή απαγορεύουν τη μετατροπή σε άλλο νόμισμα με στόχο τη δημιουργία τεχνητής ή, ορθότερα, «υποχρεωτικής» ζήτησης που θα αυξήσει τη συναλλαγματική ισοτιμία του έναντι ισχυρότερων νομισμάτων. Τέτοιες αποφάσεις θεωρούνται μη φιλικές προς τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα και, όπως σημειώνει ο Hussey (2005), τείνουν να εκλείψουν παντελώς από την πλειοψηφία των χωρών παρά το γεγονός ότι ο προβληματισμός και η ανασφάλεια που προκαλούν είναι ακόμα υπαρκτά στοιχεία (Stosberg, 2005) κάτι που αποδεικνύεται από την έρευνα των Hood και Nawaz (2004).

Η παραβίαση συμβάσεων (contract repudiation) συνιστά μονομερή ενέργεια εκ μέρους των κυβερνήσεων που μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφικές ζημιές για μία επιχείρηση, ιδιαίτερα όταν δεν προβλέπεται σχετική αποζημίωση (Moran,

2001). Κατά τον Kettis (2004), ο υπό εξέταση παράγοντας πολιτικού κινδύνου αφορά ιδιαίτερα τις επιχειρήσεις που, λόγω αντικειμένου εργασιών, απασχολούν εκτεταμένα πάγια περιουσιακά στοιχεία σε χώρες του εξωτερικού.

Οι περιορισμοί εισαγωγών-εξαγωγών επιβάλλονται σε περιπτώσεις όπου απαιτείται, κατά την κρίση της κυβέρνησης, αναδιάρθρωση του εμπορικού ισοζυγίου ή προστασία συγκεκριμένων εγχώριων παραγωγικών κλάδων (Black, 2002, Keillor κ.ά., 2005). Αμφότεροι οι περιορισμοί επηρεάζουν αρνητικά την διεθνή οικονομική δραστηριότητα. Οι περιορισμοί εισαγωγών δεν δυσχεραίνουν την εισαγωγή πρώτων υλών και, συνεπώς, παρακωλύουν την παραγωγική διαδικασία. Οι περιορισμοί εξαγωγών πρώτων υλών στοχεύουν στην ενίσχυση των εγχώριων μεταποιητικών επιχειρήσεων δεδομένου ότι η ενίσχυση της εγχώριας προσφοράς πρώτων υλών θα μειώσει τις τιμές τους. Πάντως, επειδή ο περιορισμός των εξαγωγών επηρεάζει αρνητικά το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας ο εν λόγω παράγοντας η πιθανότητα λήψης τέτοιων μέτρων δε θεωρείται, γενικά, υψηλή (Stosberg, 2005).

Οι περιορισμοί ιδιοκτησίας και ανθρώπινου δυναμικού χρησιμοποιούνται από τις κυβερνήσεις για την αποκομιδή υποχρεωτικών «οφελών» από τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα. Ειδικότερα, οι κυβερνήσεις επιτρέπουν την διεθνή οικονομική δραστηριότητα μόνο εφόσον συμμετέχουν, σε επίπεδο ιδιοκτησίας σε αυτήν (αυτό αφορά κυρίως τις ξένες άμεσες επενδύσεις). Παρόμοια ενέργεια συνιστά η υποχρεωτική απασχόληση εγχώριου ανθρώπινου δυναμικού από οργανισμούς του εξωτερικού που δραστηριοποιούνται σε μία χώρα. Αυτός ο παράγοντας θεωρείται -εξόχως σημαντικός- εξαιτίας τόσο της δυσκολίας πρόβλεψής του (δεδομένου ότι συνιστά μία απόφαση που μπορεί να ληφθεί οποτεδήποτε) όσο και των άμεσων επιπτώσεων που έχει (Keillor κ.ά., 2005). Ωστόσο, ο Brink (2004) σημειώνει ότι τέτοιους είδους ενέργειες εκ μέρους των κυβερνήσεων μπορούν να αντισταθμιστούν από ευνοϊκή μεταχείριση σε άλλο επίπεδο, πχ ταχύτερη έγκριση επενδυτικών σχεδίων, ευνοϊκή φορολογική μεταρρύθμιση κ.ά.

Οι απαλλοτριώσεις-κατασχέσεις, αν και επιτρεπτές σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο (Brink, 2004), δε συνιστούν συνήθεις ενέργειες εξαιτίας του αντίκτυπου που έχουν

και οι περιπτώσεις όπου μία κυβέρνηση προσπορίζεται την ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα θεωρούνται ακραίες. Υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι απαλλοτριώσεις-κατασχέσεις εφαρμόζονται για την αποτροπή της εκμετάλλευσης της χώρας προορισμού από ιδιωτικά (διεθνή) συμφέροντα, αφορούν, κυρίως, στους φυσικούς πόρους και, συνεπώς, οι εταιρίες που εκμεταλλεύονται τέτοιους πόρους στο εξωτερικό είναι εκείνες που επηρεάζονται περισσότερο (Stephens, 1998). Η έκθεση στον συγκεκριμένο κίνδυνο εξαρτάται, επίσης, από το επίπεδο τεχνολογίας του εκάστοτε οργανισμού. Όπως εξηγεί ο Wilkin (2001), οι εταιρίες υψηλής τεχνολογίας αντιμετωπίζουν σε μικρότερο βαθμό τον κίνδυνο απαλλοτριώσεων-κατασχέσεων διότι οι κυβερνήσεις των χωρών προορισμού έχουν ανάγκη την υψηλή τεχνολογία. Αντίθετα, οι εταιρίες περιορισμένης τεχνολογίας κινδυνεύουν περισσότερο διότι, σε περίπτωση απαλλοτρίωσης-κατάσχεσης, δεν υπάρχει κάποια σημαντική απώλεια σε τεχνολογικό επίπεδο για τις κυβερνήσεις. Παρά τα στιγμιαία οφέλη για τις κυβερνήσεις, στο σύγχρονο περιβάλλον τέτοιους είδους ενέργειες αποφεύγονται διότι είναι αντίθετες με την ελεύθερη οικονομία και επιφέρουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις για τη χώρα προορισμού όπως η μη προσέλκυση οικονομικής δραστηριότητας από το διεθνές περιβάλλον, η οικονομική απομόνωση και οι κυρώσεις-αποπομπή από παγκόσμιους οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα (Hood και Nawaz, 2004).

Δεδομένου ότι οι παραπάνω ενέργειες εξαρτώνται από την ικανότητα της κυβέρνησης να τις επιβάλλει, οι Demirbag κ.ά. (2007) υποστηρίζουν ότι η δύναμη επιβολής επηρεάζει το βαθμό στον οποίο οι επιχειρήσεις συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εκάστοτε θεσμικού και πολιτικού περιβάλλοντος και, υπό αυτή την έννοια, η εξουσία της πολιτείας συνιστά παράγοντα εμφάνισης .πολιτικού κινδύνου για τις επιχειρήσεις με διεθνή δραστηριότητα.

4.3.3. Αίτια που σχετίζονται με την κοινωνία της χώρας προορισμού

Σύμφωνα με τον ορισμό και την ταξινόμηση του πολιτικού κινδύνου, τα γενεσιουργά αίτια του δεν πρέπει να αναζητούνται μόνο στις κυβερνήσεις των χωρών προορισμού αλλά και στις κοινωνίες τους. Ο πολιτικός κίνδυνος της κοινωνίας αφορά σε πολιτικές ενέργειες εκ μέρους μη κυβερνητικών και

περιλαμβάνει ενέργειες-γεγονότα όπως επαναστάσεις, πραξικοπήματα και εμφύλιους πολέμους (Iankova και Katz, 2003). Το κοινό στοιχείο αυτών των ενεργειών είναι ότι στρέφονται εναντίον της επίσημης εξουσίας και οι αρνητικές επιπτώσεις που επιφέρουν στη διεθνή οικονομική δραστηριότητα περιλαμβάνουν την έλλειψη εισροών για την παραγωγική διαδικασία, τη μη απρόσκοπτη λειτουργία των κυβερνητικών αρχών, τις ζημιές σε περιουσιακά στοιχεία, την απώλεια προσωπικού κ.ά. (Minor, 2003). Αν και οι επιπτώσεις αυτές είναι σημαντικές για τους οργανισμούς στη χώρα προορισμού, ο σχετικός κίνδυνος είναι περιορισμένος στις ανεπτυγμένες χώρες και αφορά κυρίως χώρες σε μετάβαση (Rice και Mahmoud, 1990). Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στην τρομοκρατία η οποία σε προηγούμενες χρονικές περιόδους θεωρείται ως κίνδυνος σχετικός με συγκεκριμένες χώρες. Στη σημερινή εποχή, όμως, το φαινόμενο έχει αποκτήσει νέα χαρακτηριστικά. Ειδικότερα: α) υπάρχει μία διεθνής διάσταση καθώς τρομοκρατικά χτυπήματα γίνονται ανά τον κόσμο ακόμα και στις πιο ανεπτυγμένες χώρες, β) τις περισσότερες φορές τα τρομοκρατικά χτυπήματα «τεκμηριώνονται» από θρησκευτικά-φυλετικά ζητήματα και γ) δεν επιδιώκεται το πλήγμα συγκεκριμένων στόχων αλλά οι απώλειες αφορούν αδιακρίτως πολίτες και περιουσιακά στοιχεία (Hood και Nawaz, 2004). Πιο απλά, ενώ παλαιότερα υπήρχαν στιγματισμένες λόγω τρομοκρατίας χώρες, πχ Σομαλία και Παλαιστίνη, κατά την πρόσφατη εποχή οι μεγαλύτερες απώλειες καταγράφονται σε πολύ ανεπτυγμένες χώρες, πχ οι επίθεση στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου των ΗΠΑ με πάνω από 10.000 θύματα.

4.3.4. Αίτια που σχετίζονται με αυτή καθαυτή τη χώρα προορισμού

Εκτός των κινδύνων που παρατηρούνται εντός κάποιας χώρας, πολιτικός κίνδυνος εντοπίζεται στις σχέσεις των χωρών μεταξύ τους (Burmester, 2000). Αυτοί οι κίνδυνοι λαμβάνουν τη μορφή οικονομικών κυρώσεων και πολέμων. Οι οικονομικές κυρώσεις συνήθως περιλαμβάνουν τους περιορισμούς εξαγωγών-εισαγωγών ή και οικονομικών συναλλαγών. Οι επιπτώσεις τέτοιων ενεργειών είναι όμοιες με εκείνες που προκύπτουν από τους αντίστοιχους περιορισμούς που επιβάλλονται από μία κυβέρνηση (βλ. παράγραφο 4.3.2) αλλά σε αυτήν την

περίπτωση, αφορούν όχι μόνο σε συγκεκριμένους κλάδους αλλά στο σύνολο της οικονομίας της χώρας.

4.4. Επιπτώσεις

Κατά τους Lindeberg και Morndal (2002) η μελέτη των επιπτώσεων είναι ένα από τα δύο σημαντικότερα ζητήματα (σε συνδυασμό με την αξιολόγηση) κατά την ενασχόληση με το θέμα του πολιτικού κινδύνου διότι, σε διοικητικό επίπεδο, η διαχείριση του πολιτικού κινδύνου εστιάζει, κυρίως, στην αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων του οι οποίες αυξάνουν το κόστος της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας (Jimenez κ.ά., 2014). Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι η σχέση του πολιτικού κινδύνου με τις επιπτώσεις δεν είναι τύπου «ένα προς ένα» υπό την έννοια ότι δεν υπάρχει μαθηματική ακολουθία που να υποδεικνύει το είδος και την έκταση της επίπτωσης. Για παράδειγμα, οι Alesina κ.ά. (1996) σημειώνουν ότι η αλλαγή κυβερνητικού σχήματος δεν επηρεάζει απαραίτητα τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα (υπό την έννοια των ξένων άμεσων επενδύσεων) μίας χώρας διότι όταν πραγματοποιείται ομαλά όχι μόνο δεν αυξάνει τον πολιτικό κίνδυνο αλλά ενισχύει την αξιοπιστία των θεσμών και την εικόνα αξιοπιστίας της χώρας καθώς σηματοδοτεί ότι η λειτουργία τους δεν εξαρτάται από το εκάστοτε κυβερνητικό καθεστώς. Ομοίως, η έρευνα των Feinberg και Gurpta (2009) αποδεικνύει ότι οι πολυεθνικές εταιρίες εξακολουθούν να επεκτείνονται σε χώρες με σημαντικούς κινδύνους και αδύναμους θεσμούς. Προφανώς, σε τέτοιες περιπτώσεις η αξία των αρνητικών επιπτώσεων του πολιτικού κινδύνου δεν υπερβαίνει την αξία των οφελών που συνεπάγεται η διεθνής οικονομική δραστηριότητα. Οι εμπειρικές αποδείξεις για το ρόλο του επιπέδου ανάπτυξης μίας χώρας στην ισχύ των αρνητικών επιπτώσεων του πολιτικού κινδύνου δεν είναι ξεκάθαρες. Για παράδειγμα, Gartner και Wellershoff (1999) αναφέρουν ότι, στις ΗΠΑ, ο πολιτικός κίνδυνος συνδέεται σημαντικά με τη μεταβλητότητα των αγορών ενώ, αντίθετα, Dorke και Pierdzioch (2013) δεν επιβεβαιώνουν αυτή τη σχέση για τη Γερμανία παρά το γεγονός ότι πρόκειται για δύο ανεπτυγμένες χώρες.

Σύμφωνα με τους Feinberg και Gupta (2009) ο πολιτικός κίνδυνος μπορεί να επηρεάσει τις ξένες άμεσες επενδύσεις με δύο τρόπους. Ειδικότερα, οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι αυξάνει το κόστος έναρξης και λειτουργίας στη χώρα προορισμού και ενισχύει την αβεβαιότητα μειώνοντας, έτσι, την αξία των αναμενόμενων οφελών. Επιπρόσθετα, η αυξημένη αβεβαιότητα συνεπάγεται αυξημένες απαιτήσεις σε όρους απόδοσης εκ μέρους των επενδυτών κάτι που αυξάνει τον αριθμό των επενδύσεων που απορρίπτονται επειδή η αναμενόμενη απόδοση δεν υπερβαίνει την απαιτούμενη (η οποία διαμορφώνεται βάσει του επιπέδου κινδύνου). Για τη χώρα προορισμού, η μείωση των ροών ξένων κεφαλαίων για την πραγματοποίηση άμεσων επενδύσεων συνεπάγεται, επιπρόσθετα, απώλειες σε όρους παραγωγικότητας και, ενδεχομένως, εσόδων εξαιτίας της μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας (Azzimonti και Sarte, 2007).

Επικεντρώνοντας στο ζήτημα των απαλλοτριώσεων-κατασχέσεων, ο Waszkiewicz (2017) αναφέρει ότι μπορούν να πλήξουν την πραγματική οικονομία διότι η μείωση του πλήθους παραγωγών που επέρχεται μέσω τέτοιων ενεργειών μειώνει την ανταγωνιστικότητα και, κατά συνέπεια, αυξάνει τις τιμές των προϊόντων. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, παρόμοιες επιπτώσεις έχουν όλες οι ενέργειες που στοχεύουν στο περιορισμό της παραγωγής για οποιοδήποτε λόγο. Για παράδειγμα, η κοινωνική δράση για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος μπορεί να οδηγήσει σε μη έναρξη ή παύση της λειτουργίας επιχειρήσεων κάτι που επιφέρει μείωση της εγχώριας παραγωγής και πλήττει τον ανταγωνισμό. Ο συγγραφέας σημειώνει, επίσης, ότι τέτοια φαινόμενα εμφανίζονται, συνήθως, σε χώρες με αδύναμο θεσμικό πλαίσιο όπου η έλλειψη νομοθεσίας (πχ για την εκμετάλλευση φυσικών πόρων) «αντικαθίσταται» από τη δράση για την υπεράσπιση κάποιων συμφερόντων.

Στη σημερινή εποχή, οι επιπτώσεις του πολιτικού κινδύνου κάποιας χώρας μεταδίδονται ταχύτατα σε άλλες χώρες εξαιτίας της διασύνδεσης των αγορών. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των κεφαλαιαγορών όπου δεν υπάρχει «τόπος» αγοράς αλλά ένα πληροφοριακό δίκτυο που εξυπηρετεί τους συναλλακτικούς σκοπούς, η προαναφερθείσα «μετάδοση» γίνεται σχεδόν στιγμιαία και οποιαδήποτε πολιτική απόφαση-γεγονός σε κάποια χώρα μπορεί να επηρεάσει τις κεφαλαιαγορές

άλλων χωρών: όσο σημαντικότερη μία χώρα για την παγκόσμια οικονομία, τόσο εντονότερες οι επιπτώσεις του πολιτικού κινδύνου παγκοσμίως (Diamote κ.ά., 1996). Για παράδειγμα, η ανακοίνωση μείωσης των επιτοκίων από την κεντρική τράπεζα της Αλβανίας αναμένεται να έχει σαφώς μικρότερο αντίκτυπο, σε παγκόσμιο επίπεδο, συγκριτικά με την ίδια ανακοίνωση εκ μέρους της κεντρικής τράπεζας των ΗΠΑ ή της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε τη σημασία των επιπτώσεων στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου διότι η αξία των παγκόσμιων ροών κεφαλαίων υπερβαίνει πλέον κατά πολύ την αξία του παγκόσμιου εμπορίου (Kotte, 2010). Ο Waszkiewicz (2017) σημειώνει ότι η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική συνιστούν πρόσφορα πεδία κυβερνητικών παρεμβάσεων και, συνεπώς, οι επιπτώσεις τους εμφανίζουν μεγαλύτερη πιθανότητα εμφάνισης.

Για τη χώρα προορισμού, η ενίσχυση του πολιτικού κινδύνου συνεπάγονται χαμηλότερη αξιολόγηση πιστοληπτικής ικανότητας (credit scoring). Όπως αναφέρθηκε κατά την ανάλυση της αξιολόγησης του πολιτικού κινδύνου, οι εταιρίες συμβούλων που ασχολούνται με το ζήτημα χρησιμοποιούν πλέον μαθηματικά-στατιστικά υποδείγματα που οδηγούν στην απόδοση ενός επιπέδου πολιτικού κινδύνου σε κάθε χώρα. Παρόμοια, οι διεθνείς οίκοι αξιολόγησης, πχ Moody's, ανακοινώνουν τις εκτιμήσεις του για την πιστοληπτική ικανότητα, δηλαδή την ικανότητα λήψης και αποπληρωμής δανείων, κάθε χώρας. Κατά την εκτίμηση του πιστωτικού σκορ κάθε χώρας, οι εν λόγω οίκοι συνυπολογίζουν, εκτός των άλλων, τον πολιτικό κίνδυνο. Κατά συνέπεια, ο πολιτικός κίνδυνος επηρεάζει τόσο τη δυνατότητα (την οποία μειώνει) όσο και το κόστος δανεισμού (το οποίο αυξάνει) μίας χώρας (Kaminsky και Schmuckler, 2001). Αυτές οι συνέπειες δεν αφορούν πλέον τις χώρες σε μεμονωμένο επίπεδο αλλά επηρεάζουν το σύνολο των χωρών με παρόμοια χαρακτηριστικά εξαιτίας του φαινομένου της «μετάδοσης» (Beirne και Gieck, 2012).

Επιπτώσεις πολιτικού κινδύνου εντοπίζονται, επίσης, στα τραπεζικά συστήματα των χωρών τα οποία, στη σύγχρονη εποχή, ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό και για διάφορους λόγους για την οικονομική σταθερότητα. Σύμφωνα με τους Misso και Ranizza (2006), τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δέχονται πιέσεις για αύξηση των

χορηγήσεων πριν από εκλογικές αναμετρήσεις καθώς οι πολιτικοί εκτιμούν ότι η επέκταση της οικονομίας λειτουργεί υπέρ της επανεκλογής τους. Επίσης, ο Ραφαίλοπου (2005) αναφέρει ότι το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώνεται από τις κυβερνητικές αποφάσεις-ενέργειες επηρεάζει τις αποφάσεις των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, τα οποία προτιμούν τις επενδύσεις σε χώρες με αυστηρούς περιορισμούς σε επίπεδο διαφθοράς, αποτελεσματικά νομικά συστήματα και περιορισμένη συμμετοχή του Κράτους στον τραπεζικό τομέα. Η συμμετοχή του κράτους, σύμφωνα με τους La Porta κ.ά. (2002), εξυπηρετεί πρωτίστως πολιτικούς σκοπούς και θέτει εν αμφιβόλω τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Σε εμπειρικό επίπεδο, ο Ραφαίλοπου (2005) επιβεβαιώνει τα παραπάνω καθώς εντοπίζει ότι για κάθε 2 ποσοστιαίες μονάδες συμμετοχής του Κράτους στο χρηματοπιστωτικό τομέα, οι εισροές κεφαλαίων από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα μειώνονται κατά 1,6%.

Σε επίπεδο σταθερότητας, οι Wells και Moran (1998) υποστηρίζουν ότι τα γεγονότα που επηρεάζουν αρνητικά το αίσθημα ασφάλειας δεν προκαλούν μόνο την αποχώρηση κεφαλαίων από μία χώρα αλλά έχουν βαθύτερες επιπτώσεις οι οποίες, σύμφωνα με τους Mei και Guo (2004), φτάνουν ακόμα και στην οικονομική κρίση. Ως άμεσες επιπτώσεις νοούνται εκείνες χωρίς βαθύτερες προεκτάσεις ή βαρύτητα ενώ οι έμμεσες επιπτώσεις επηρεάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό μία χώρα διότι είναι πιο σοβαρές (πχ απώλεια εμπιστοσύνης και αποχώρηση από τη χώρα προορισμού) και δημιουργούν φαινόμενα «ντόμινο» (Bruck και Wickstrom, 2004, Hon κ.ά., 2004). Όπως και στην περίπτωση άλλων επιπτώσεων, το φαινόμενο της μετάδοσης των αρνητικών επιπτώσεων ισχύει και για τα γεγονότα που σχετίζονται με το αίσθημα ασφάλειας αλλά η έκταση της μετάδοσης εξαρτάται από τη χώρα και την φύση και έκταση του γεγονότος (Nikkinen κ.ά., 2008). Για παράδειγμα, η «επίθεση» με ελαιοχρώματα σε κάποιο κυβερνητικό κτίριο στην Ελλάδα αναμένεται να έχει ασήμαντη επίπτωση στο αίσθημα ασφάλειας αλλά το τρομοκρατικό χτύπημα στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου των ΗΠΑ (το 2001) μετέβαλε «δια παντός» τόσο το αίσθημα ασφάλειας των πολιτών παγκοσμίως όσο και τα μέσα υπεράσπισής του.

Από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι οι αρνητικές επιπτώσεις του πολιτικού κινδύνου αφορούν, πρακτικά, το σύνολο της χώρας και έτσι στο σημερινό περιβάλλον παγκοσμιοποίησης μπορούν να μεταδοθούν είτε το ίδιο είτε λιγότερο γρήγορα από μία χώρα σε κάποια άλλη. Σε εμπειρικό επίπεδο, η έκταση και «καταστροφικότητα» των επιπτώσεων αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ακόμα και εταιρίες που θεωρούνται «κολοσσοί» σε παγκόσμιο επίπεδο αδυνατούν να τις αντιμετωπίσουν. Ενδεικτικά, στη Λιβύη το 2011 πραγματοποιήθηκε αποχώρηση βραζιλιάνικων κατασκευαστικών εταιριών κατά την εμφάνιση της Αραβικής Άνοιξης και την έναρξη του εμφύλιου πολέμου και, μάλιστα, χρειάστηκε διπλωματική παρέμβαση από τη Βραζιλία για να απομακρυνθούν με ασφάλεια οι εργαζόμενοι. Στη Βολιβία, η απόφαση κρατικοποίησης του πετρελαίου επηρέασε σημαντικά την Petrobras δεδομένου του ασταθούς νομικού περιβάλλοντος που δημιουργήθηκε. Παρόμοιες περιπτώσεις υπήρξαν στο Ιράν το 1951 και τη Χιλή το 1971. (Da Silva Costa και Roder Figueira, 2017). Υποχρεωτικές κρατικοποιήσεις υπήρξαν, επίσης, στην Αργεντινή (το 2012) όπου η κυβέρνηση κατέσχεσε το 51% της YPF, θυγατρικής της ισπανικής REPSOL (Jimenez κ.ά., 2014). Η περίπτωση της επέκτασης της China in Box στο Μεξικό αποδεικνύει πώς ο κοινωνικός κίνδυνος επηρεάζει τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα. Πριν την επέκταση της εταιρίας (το 2000) στη χώρα είχαν διενεργηθεί μελέτες εφικτότητας (feasibility studies) οι οποίες χαρακτήριζαν την οικονομία της χώρας σταθερή και δεν είχαν εντοπίσει κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν αρνητικά την επένδυση. Ωστόσο, το χαλαρό νομοθετικό πλαίσιο περί υγιεινής κατέστησε δυσχερή την εκπαίδευση των ντόπιων εργαζομένων οι οποίοι υστερούσαν σημαντικά σε επίπεδο κουλτούρας αναφορικά με τη διαχείριση και ασφάλεια τροφίμων. Ως συνέπεια, σημαντικός αριθμός εργαζομένων αποχώρησε από την εταιρία στα αρχικά στάδια λειτουργίας της (Da Silva Costa και Roder Figueira, 2017).

4.5. Αντιμετώπιση

4.5.1. Ταξινόμηση στρατηγικών αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου

Σύμφωνα με τον Irwin (1998), η αποτελεσματική αντιμετώπιση του πολιτικού κινδύνου ξεκινά με την ορθή αξιολόγησή του η οποία, όπου είναι δυνατόν, πρέπει να συνοδεύεται από την εκτίμηση σχετικής πιθανότητας εμφάνισής του ή των γεγονότων. Η αξιολόγηση του πολιτικού κινδύνου ακολουθείται από τις ενέργειες αντιμετώπισής του. Σύμφωνα με τον Ting (1988), αυτές οι ενέργειες πρέπει να εξειδικεύονται αναλόγως των περιστάσεων (δυνατότητες του οργανισμού σε όρους εμπειρίας των διοικητικών στελεχών, είδος και πιθανότητα κινδύνων κλπ) και δεν υπάρχουν «συνταγές για όλους». Κατά τον Haendel (1979) υπάρχουν 6 διαθέσιμες στρατηγικές: α) αποφυγή (avoidance), β) μεταβίβαση (transfer), γ) διαφοροποίηση (diversification), δ) πρόληψη (prevention), ε) ασφάλιση (insurance) και στ) συγκράτηση (retention). Ο Ting (1988) προτείνει 7 στρατηγικές αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου: α) αποφυγή, β) συγκράτηση, γ) συγκέντρωση (pooling), δ) διαφοροποίηση, ε) πρόληψη ζημιών, στ) έλεγχο ζημιών και ζ) μεταβίβαση κινδύνου (risk transfer). Παρόμοια κατάταξη προτείνει ο Raftery (1994): α) συγκράτηση, β) μείωση (reduction), γ) μεταβίβαση και δ) αποφυγή. Όπως θα γίνει εμφανές στη συνέχεια της ανάλυσης, αν και οι 3 ταξινομήσεις δεν είναι ακριβώς ίδιες, το περιεχόμενο των ενεργειών μπορεί να συμπεριληφθεί στις 4 στρατηγικές του Raftery (1994) και αυτή η προσέγγιση υιοθετείται στη συνέχεια της ανάλυσης.

Σύμφωνα με τον Ting (1988), οι παραπάνω στρατηγικές είναι είτε αμυντικές (defensive) είτε ενοποιητικές (integrative methods). Στρατηγικές όπως η αποφυγή, η ασφάλιση και η διαφοροποίηση εντάσσονται στην πρώτη ομάδα και στοχεύουν στη μείωση της έκθεσης στον πολιτικό κίνδυνο. Αντίθετα, οι ενοποιητικές στρατηγικές θεωρούνται περισσότερο προληπτικής φύσης και στοχεύουν στη μείωση του κινδύνου (και όχι της έκθεσης σε αυτόν). Με απλά λόγια, η αμυντικές στρατηγικές αφορούν περισσότερο στην αντιμετώπιση των συνεπειών του πολιτικού κινδύνου ενώ οι ενοποιητικές στρατηγικές στοχεύουν στην αποφυγή

αυτού καθαυτού του πολιτικού κινδύνου. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας, οι δύο τύποι στρατηγικών πρέπει, να εφαρμόζονται συνδυαστικά, τις περισσότερες φορές για την επίτευξη του μέγιστου δυνατού αποτελέσματος. Για παράδειγμα, η μη εφαρμογή προληπτικών στρατηγικών αυξάνει την πιθανότητα εμφάνισης πολιτικού κινδύνου, γεγονός που εξορισμού συνεπάγεται υψηλότερου κόστους αμυντικών στρατηγικών (πχ ασφάλισης).

4.5.2. Στρατηγική συγκράτησης του κινδύνου

Οι στρατηγικές διατήρησης περιλαμβάνουν τις ενέργειες που στοχεύουν στη με ή χωρίς σχετική πρόθεση διατήρηση του κινδύνου, είτε μερικώς είτε ολικώς, εντός του οργανισμού. Η σκόπιμη διατήρηση κινδύνου καλείται αυτασφάλιση (self-insurance) και συνίσταται στη διατήρηση του πολιτικού κινδύνου «στα βιβλία», πχ μέσω της ίδρυσης θυγατρικής εταιρίας που θα υποστεί τις επιπτώσεις του πολιτικού κινδύνου ή τη δημιουργία αποθεματικών κεφαλαίων για την απορρόφηση μελλοντικών ζημιών. Όπως -ίσως- είναι εμφανές η αυτασφάλιση τεκμηριώνεται από οικονομικά κίνητρα όπως η διατήρηση της κερδοφορίας ή και του κόστους ασφάλισης σε σταθερό επίπεδο. Οι Flanagan και Norman (1993) προσομοιάζουν την αυτασφάλιση με την ασφάλιση οχημάτων μόνο από ζημίες τρίτων. Η χωρίς πρόθεση διατήρηση του κινδύνου αποτελεί, πρακτικά, μη εφαρμογή στρατηγικής δεδομένου ότι προκύπτει όταν ο οργανισμός δεν αντιλαμβάνεται τον πολιτικό κίνδυνο, συνεπώς δεν λαμβάνει μέτρα αντιμετώπισής του. Σύμφωνα, όμως, με τον Ting (1988), κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά σπάνια καθώς είναι μάλλον απίθανο για κάποιον οργανισμό να μην αντιληφθεί ούτε κατ' ελάχιστο τον πολιτικό κίνδυνο.

4.5.3. Στρατηγική μείωσης του κινδύνου

Η μείωση του πολιτικού κινδύνου μπορεί να γίνει με δύο τρόπους, είτε μέσω πρόληψης ζημιών, κάτι που προϋποθέτει ενέργειες μείωσης της πιθανότητας αρνητικών επιπτώσεων, είτε μέσω ελέγχου (ή προστασίας έναντι των) ζημιών. Ο έλεγχος ζημιών προϋποθέτει ενέργειες προς την κατεύθυνση περιορισμού του αντίκτυπου ενός γεγονότος. Μία κάπως σύνθετη στρατηγική μείωσης του κινδύνου είναι ο καθορισμός ορίων έκθεσης στον κίνδυνο για κάποια χώρα κάτι

που απαιτεί εκτίμηση πιθανοτήτων για κάθε επίπεδο ενδεχόμενων ζημιών και ανάλυσή τους με τη μέθοδο διακύμανσης του μέσου (mean-variance). Όπως είναι εμφανές, η εν λόγω στρατηγική παρουσιάζει σημαντική δυσκολία εφαρμογής που απορρέει από την αδυναμία ρεαλιστικής εκτίμησης των παραπάνω πιθανοτήτων και διαρκούς καταγραφής των μεταβολών στην έκθεση, των πιθανοτήτων και της διακύμανσης του μέσου. Ένας αποτελεσματικός τρόπος διάχυσης, άρα και, σε κάποιο, βαθμό μείωσης, του κινδύνου είναι η διαφοροποίηση. Για τη διαχείριση του πολιτικού κινδύνου οι ενέργειες διαφοροποίησης συνίστανται στην αντιστάθμιση του κινδύνου μίας χώρας μέσω ταυτόχρονης δραστηριοποίησης σε άλλες χώρες. Η διαφοροποίηση μπορεί να διασφαλίσει σε κάποιο βαθμό ότι, οι αρνητικές επιπτώσεις από τον αυξημένο πολιτικό κίνδυνο μίας χώρας αντισταθμίζονται από τα οφέλη λόγω χαμηλότερο πολιτικού κινδύνου σε άλλες χώρες. Όπως συμβαίνει με τις στρατηγικές συγκράτησης του κινδύνου, οι ζημίες «απορροφώνται» από τον οργανισμό καθώς το μέγεθός τους δεν αναμένεται εκτενές. Αυτό οφείλεται στο ότι είναι μάλλον απίθανο να προκύψουν ταυτόχρονες ζημίες από το σύνολο των χωρών στις οποίες δραστηριοποιείται ένας οργανισμός (Ting, 1988).

4.5.4. Στρατηγική μεταφοράς του κινδύνου

Η στρατηγική μεταφοράς του κινδύνου συνιστά, ίσως τη δημοφιλέστερη επιλογή αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου και μία εκ των αποτελεσματικότερων ενεργειών. Η λογική της εν λόγω στρατηγικής είναι ότι ο κίνδυνος μπορεί να γίνει αντικείμενο μεταβίβασης ανάμεσα σε δύο μέρη. Εναλλακτικά, η μεταβίβαση του κινδύνου μπορεί να θεωρηθεί ως από κοινού αντιμετώπισή του από δύο ή περισσότερα μέρη και για αυτό οι Clark και Marois (1996) αναφέρονται σε αυτές τις στρατηγικές ως τεχνικές εξωτερικής αντιστάθμισης κινδύνου (external hedging techniques). Στην περίπτωση του πολιτικού κινδύνου, η μεταβίβαση μπορεί να γίνει με 3 τρόπους εκ των οποίων οι δύο δε παρουσιάζουν παρά τυπικές μόνο μεταξύ τους διαφορές. Ο πιο διαδεδομένος τρόπος είναι η ασφάλιση έναντι του κινδύνου μέσω χρηματοπιστωτικών οργανισμών που εξειδικεύονται σε αυτόν το τύπο ασφάλισης. Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερα απλή καθώς προβλέπει την αμοιβή ενός τρίτου μέρους το οποίο θα δεχθεί να παράσχει αποζημίωση σε

περίπτωση εμφάνισης ζημιών. Αν οι ζημιές δεν εμφανιστούν, ο «ασφαλιστής» καρπώνεται την αμοιβή ενώ ο «ασφαλισμένος» δεν υπόκειται σε ζημιές πλην της αμοιβής του ασφαλιστή. Το ίδιο συμβαίνει για τον ασφαλισμένο εφόσον προκύψουν ζημιές διότι λαμβάνει αποζημίωση για αυτές από τον ασφαλιστή. Αντίθετα, ο ασφαλιστής υπόκειται σε ζημιές οι οποίες συνίστανται στην αποζημίωση που καταβάλλει στον ασφαλισμένο. Μεταβίβαση κινδύνου μπορεί να γίνει, επίσης, μέσω τραπεζικών ή άλλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων (Clark και Marois, 1996). Ένας διαφορετικός τρόπος μεταβίβασης κινδύνου είναι η μεταβίβασή του σε ένα τρίτο μέρος εκτός χρηματοπιστωτικού συστήματος (Baker κ.ά., 1999) . Αυτό μπορεί να γίνει με την από κοινού ανάληψη δραστηριότητας, πχ μέσω συνενώσεων (joint ventures), δικαιόχρησης (franchising) κλπ.

4.5.5. Στρατηγική αποφυγής του κινδύνου

Η αποφυγή ή εξάλειψη του κινδύνου είναι η πιο διαδεδομένη προσέγγιση αντιμετώπισης του κινδύνου. Το νόημα των σχετικών ενεργειών είναι η αποφυγή στην έκθεση του κινδύνου μέσω της ματαίωσης οικονομικής δραστηριοποίησης σε διεθνές επίπεδο (Ting, 1988). Αυτό μπορεί να επιτευχθεί εφόσον ο οργανισμός επιλέξει να δραστηριοποιηθεί μόνο σε ασφαλείς χώρες ή, εν πάση περιπτώσει, χώρες όπου οι πιθανότητα πολιτικού κινδύνου είναι περιορισμένη (Clark και Marois, 1996). Η αποφυγή κινδύνου μπορεί να εφαρμοστεί είτε πριν είτε μετά την έναρξη δραστηριότητας σε κάποιο περιβάλλον που διέπεται από υψηλό πολιτικό κίνδυνο. Όσον αφορά στην αποφυγή πριν την έναρξη, είναι προφανές ότι είναι ιδιαίτερα εύκολη και το κόστος της συνίσταται στην αξία των μη πραγματοποιούμενων οφελών σε περίπτωση που τα γεγονότα εξαιτίας των οποίων αποτρέπεται η έναρξη δραστηριότητας δεν προκύψουν τελικά. Η αποφυγή κινδύνου εκ των υστέρων συνίσταται, ουσιαστικά, σε αποχώρηση (αποεπένδυση). Η εφαρμογή των υπό εξέταση ενεργειών βασίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στην πρόβλεψη του κινδύνου. Κατά συνέπεια, η υιοθέτησή τους η μη εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο αποστρέφονται τον κίνδυνο οι λήπτες αποφάσεων (Ting, 1988).

4.5.6. Η επιρροή της αντίληψης των διοικητικών στελεχών στην επιλογή στρατηγικής για την αντιμετώπιση του πολιτικού κινδύνου

Σε αντίθεση με τις μεταβλητές που διαμορφώνουν τον πολιτικό κίνδυνο και δεν υπόκεινται, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, στον έλεγχο του οργανισμού, η επιλογή στρατηγικής για την αντιμετώπιση του φαινομένου είναι μία αμιγώς εσωτερική διαδικασία η οποία, όπως κάθε απόφαση, συνιστά συνδυασμό της κατάστασης αυτής καθαυτής και της αντίληψης (perception) εκείνου που καλείται να λάβει την απόφαση. Σύμφωνα με τους Sarewitz κ.ά. (2003), η λήψη αποφάσεων εκ μέρους των διοικητικών στελεχών διαμορφώνεται σύμφωνα με τις εκτιμήσεις τους για τον «κίνδυνο πραγματοποίησης» και τον «κίνδυνο αποτελέσματος». Ο πρώτος όρος αναφέρεται στην πιθανότητα πραγματοποίησης ενός γεγονότος, πχ ενός πολέμου, ενώ ο δεύτερος στην πιθανότητα εμφάνισης ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος, πχ ζημίες 1 εκατομμυρίου ευρώ. Κατά τους συγγραφείς, μεγαλύτερη βαρύτητα στη λήψη αποφάσεων έχει ο κίνδυνος αποτελέσματος διότι ενσωματώνει τόσο την έννοια εμφάνισης της αρνητικής επίπτωσης (ζημίες) όσο και την έννοια της έκτασης της αρνητικής επίπτωσης (1 εκατομμύριο ευρώ).

Η μεταβλητή που, κατά τον Bogardi (2004), καθορίζει την προτίμηση υπέρ κάποιας ή κάποιων στρατηγικών είναι η ευπάθεια (vulnerability) που είναι ένα μέτρο αποτύπωσης της αντίληψης ενός πιθανού γεγονότος. Η ευπάθεια διαμορφώνεται από δύο παράγοντες. Ο πρώτος αφορά στο υπόβαθρο εκείνου που λαμβάνει τις αποφάσεις και περιλαμβάνει στοιχεία όπως η προσωπικότητα, η προγενέστερη εμπειρία λήψης παρόμοιων αποφάσεων και των αποτελεσμάτων τους κλπ. Για παράδειγμα, κάποιος με σημαντική εμπειρία επιλογής και εφαρμογής στρατηγικών αντιμετώπισης του κινδύνου θα χρειαστεί, φυσιολογικά, λιγότερο χρόνο και πληροφόρηση για να επιλέξει κάποια στρατηγική συγκριτικά με έναν «πρωτάρη» λόγω πιο ανεπτυγμένης, λόγω προγενέστερης σχετικής εμπειρίας, ικανότητας λήψης παρόμοιων αποφάσεων. Ο δεύτερος παράγοντας αναφέρεται στην ικανότητα απορρόφησης ενδεχόμενων αρνητικών συνεπειών ή, πιο απλά, το πόσο «μπορεί να ρισκάρει κάποιος». Με απλά λόγια, ένας εύρωστος παίκτης ρουλέτας θα ποντάρει πιο «άνετα» το ίδιο ποσό με έναν λιγότερη ευκατάστατο παίκτη διότι κινδυνεύει να χάσει αναλογικά λιγότερα χρήματα από τον αντίπαλό

του. Προφανώς, η απώλεια 100 ευρώ αντιμετωπίζεται διαφορετικά από κάποιον με 1000 ευρώ μισθό και κάποιον άλλο με 10000 ευρώ μισθό.

Παρά την αποδοχή της ευπάθειας ως προσδιοριστικό παράγοντα της διοικητικής αντίληψης, δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτή προσέγγιση για την «αποκωδικοποίησή» της, κάτι που θα εξηγούσε πλήρως την επιλογή στρατηγικών αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου από τα διοικητικά στελέχη. Η έλλειψη σχετικής τεκμηρίωσης οφείλεται, αρχικά, στην απουσία κοινώς αποδεκτών μέτρων, μεθόδων μέτρησης και μεθόδων συλλογής πληροφόρησης για τη μέτρηση της ευπάθειας (Bogardi, 2004). Κατά τον Brink (2004), αυτό οφείλεται στο ότι οι έννοιες της «πιθανότητας» και του «ενδεχόμενου» είναι εξορισμού υποκειμενικές ακόμα και όταν εκτιμώνται με επιστημονικές μεθόδους (δεδομένου ότι αφορούν στο μέλλον). Η ευπάθεια επηρεάζεται, επίσης, από το ύψος των απωλειών που, με τη σειρά τους, εξαρτώνται από το βαθμό έκθεσης σε αυτές (Wilkin και Zonis, 2000). Σχετικό με το βαθμό έκθεσης είναι και το μέγεθος του οργανισμού τον οποίο αφορά η αντιμετώπιση του πολιτικού κινδύνου καθώς, όπως αναφέρει ο Wilkin (2001), η σχέση που συνδέει το μέγεθος του οργανισμού και την έκθεση είναι θετική.

Η πολυπλοκότητα της «ερμηνείας» των αποφάσεων των διοικητικών στελεχών αποτυπώνεται, επίσης, στην εμπειρική διερεύνηση του θέματος η οποία, κατά τους Feinberg και Gupta (2009), δεν εξετάζει ενδελεχώς τους τρόπους αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου ιδιαίτερα μετά την απόφαση υπέρ της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας (Feinberg και Gupta, 2009). Ένα ακόμα ζήτημα που θέτουν οι Feinberg και Gupta (2009) αφορά στο πολυποίκλο πλαίσιο που διέπει τις σχετικές αποφάσεις. Ενδεικτικά, αναφέρουν ότι οι στρατηγικές αντιμετώπισης που υιοθετούνται από μεγάλους οργανισμούς με διεθνή δραστηριότητα σε ανεπτυγμένες χώρες αναμένονται διαφορετικές από εκείνες που υιοθετούνται από μικρούς οργανισμούς με διεθνή δραστηριότητα σε αναπτυσσόμενες χώρες.

Wood (2009) highlights that it's very rare to find MNCs monitoring risk on a going basis using any sophisticated methodology. They would rather take out political risk insurances in order to buffer themselves against risk. Lim (2011) partially agrees with Wood (2009) and further suggests that rather than dealing with risk an

MNC should avoid the risk totally. Lim (2011) further goes on to cite that avoiding or reducing risks involves scheduling or controlling investment volume and the resultant profits by not putting all your eggs in one basket, firms reduce resource commitments in the face of growing uncertainty.

4.6. Σύνοψη Κεφαλαίου

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τον πολιτικό κίνδυνο. Στην 1^η ενότητα επιχειρείται να οριστεί και να ταξινομηθεί βάσει πέντε διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεων. Στην δεύτερη ενότητα ο πολιτικός κίνδυνος αξιολογείται και εκτιμάται η σημαντικότητα της αξιολόγησης και της μέτρησης του μέσω ποιοτικών, μεικτών και ποσοτικών υποδειγμάτων. Έπειτα, στην τρίτη ενότητα εξετάζονται τα αίτια του πολιτικού κινδύνου και οι τρόποι διερεύνησης του. Τα αίτια του θα διαχωριστούν σε τρεις βασικές κατηγορίες, οι οποίες είναι αιτία που σχετίζονται με την κυβέρνηση ως χώρος προορισμού, με την κοινωνία ως χώρα προορισμού, και με αυτή καθαυτή τη χώρα προορισμού και μελετώνται ξεχωριστά σε υποενότητες ανάλογα με την κατηγορία όπου ανήκουν. Επιπλέον στη τέταρτη ενότητα γίνεται εκτενής αναφορά στις επιπτώσεις που επιφέρει ο πολιτικός κίνδυνος σε όλα τα επίπεδα. Επιπρόσθετα η πέμπτη ενότητα αναφέρεται στην αντιμετώπιση του πολιτικού κινδύνου και στις στρατηγικές που λαμβάνονται στην αντιμετώπιση αυτού. Οι στρατηγικές θα ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες, οι οποίες θα αναλυθούν διεξοδικά σε τέσσερις υποενότητες. Τέλος γίνεται λόγος για την επιρροή της αντίληψης των διοικητικών στελεχών στην επιλογή στρατηγικής για την αντιμετώπιση του πολιτικού κινδύνου.

4.7.

5. Κεφάλαιο Πέμπτο-Συμπεράσματα και προτάσεις μελλοντικής διερεύνησης

Το ζήτημα που πραγματεύτηκε η παρούσα εργασία αφορά στη διερεύνηση του πολιτικού κίνδυνου στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Η παρακίνηση για την ενασχόληση με το συγκεκριμένο ζήτημα απορρέει, κυρίως, από το γεγονός ότι, παρά την έκταση της υφιστάμενης σχετικής βιβλιογραφίας, δεν έχει καταστεί ακόμα εφικτή η δημιουργία ενός ενιαίου πλαισίου ανάλυσης του ζητήματος, κάτι που θα συνέβαλε σημαντικά όχι μόνο στην θεωρητική κατανόησή του αλλά και την επιλογή, σε πρακτικό επίπεδο, αποτελεσματικών στρατηγικών αντιμετώπισής του. Η παρούσα εργασία επεδίωξε αφενός την αποσαφήνιση των θεωρητικών ζητημάτων, αφετέρου την παροχή προτάσεων για τους πιθανούς τρόπους αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου σε παγκόσμιο επιχειρηματικό επίπεδο. Σε μεθοδολογικό επίπεδο, οι ερευνητικοί στόχοι εξυπηρετήθηκαν μέσω κριτικής ανασκόπησης της σχετικής βιβλιογραφίας με έμφαση σε αναφορές από την πιο πρόσφατη χρονική περίοδο. Τα συμπεράσματα και οι προτάσεις μελλοντικής διερεύνησης του θέματος συνοψίζονται αμέσως παρακάτω.

Σε εννοιολογικό επίπεδο, η παρούσα εργασία κατέδειξε, αρχικά, ότι δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία ως προς το περιεχόμενο του όρου «κίνδυνος» και, κατ' επέκταση του όρου «πολιτικός κίνδυνος», ενώ, παράλληλα, παρατηρείται ταύτιση του εν λόγω όρου με την «αβεβαιότητα», κάτι που, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, δεν συνιστά ορθή προσέγγιση. Αντίθετα, της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας προβάλλει ως πιο συμπαγές, πιθανώς ως αποτέλεσμα της ύπαρξης κοινώς αποδεκτών μέτρων αποτύπωσής της. Η σύντομη ανασκόπηση του ζητήματος της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας κατέδειξε ότι, ανεξαρτήτως μορφής, το εν λόγω φαινόμενο έχει ενταθεί κατακόρυφα κατά την πρόσφατη περίοδο ως αποτέλεσμα της κατάργησης των περιορισμών στην κίνηση αγαθών, υπηρεσιών και χρήματος. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα κίνητρα της οικονομικής

δραστηριότητας είναι επαρκώς θεμελιωμένα σε θεωρητικό επίπεδο, οι εμπειρικές αποδείξεις δεν επιβεβαιώνουν σε απόλυτο βαθμό τις θεωρητικές υποθέσεις. Σε αντίθεση με το υπόβαθρο μελέτης της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας που εμφανίζει σχετικά μεγάλη συνοχή, το υπόβαθρο του πολιτικού κινδύνου μπορεί να χαρακτηριστεί, ως ένα βαθμό, «κατακερματισμένο». Πιο συγκεκριμένα, η προαναφερθείσα «ασυμφωνία» ως προς το περιεχόμενο του όρου ευθύνεται για τις διαφορές που παρατηρούνται ως προς την ταξινόμηση των πολιτικών κινδύνων. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι εν λόγω διαφορές δε λειτουργούν αποτρεπτικά της μελέτης του ζητήματος καθώς μπορούν να χαρακτηριστούν ουσιώδεις. Πιο απλά, όλες οι προτεινόμενες ταξινομήσεις λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των πολιτικών κινδύνων, έστω και υπό διαφορετικές «επικεφαλίδες». Η σημαντικότερη υστέρηση αφορά, πέρα από κάθε αμφιβολία, την αξιολόγηση-μέτρηση του πολιτικού κινδύνου, γεγονός που οφείλεται σε δύο παράγοντες. Ο πρώτος αφορά στα αίτια του πολιτικού κινδύνου που, εξορισμού, είναι δύσκολο να εντοπιστούν δεδομένου ότι ο πολιτικός κίνδυνος απορρέει τόσο από διαχρονικές καταστάσεις όσο και από στιγμιαίες αποφάσεις-γεγονότα οι οποίες δε μπορούν, πρακτικά, να εκτιμηθούν αξιόπιστα. Παρά τις ενδείξεις προτίμησης, σε πρακτικό επίπεδο, των ποσοτικών υποδειγμάτων εκτίμησης υπάρχει σχεδόν απόλυτη συμφωνία ότι τα εν λόγω υποδείγματα πρέπει να συμπληρώνονται από «παραδοσιακότερες» μεθόδους εκτίμησης που βασίζονται, σε μεγαλύτερο βαθμό, στην ανθρώπινη κρίση. Η εκτίμηση του κινδύνου είναι ζήτημα μέγιστης σημασίας διότι, σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις του, διαμορφώνουν το πλαίσιο λήψης αποφάσεων αναφορικά με τις στρατηγικές αντιμετώπισης του φαινομένου και, ιδιαίτερα, των αρνητικών επιπτώσεών του. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι επιπτώσεις του πολιτικού κινδύνου εξαρτώνται από διάφορους ελεγχόμενους και μη παράγοντες. Ταυτόχρονα, η αντίληψη των επιπτώσεων και της πιθανότητας εμφάνισης του πολιτικού κινδύνου προσδιορίζουν, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων αναφορικά με τις στρατηγικές αντιμετώπισης του κινδύνου οι οποίες, σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα ζητήματα, εμφανίζονται ως καλώς ορισμένες σε θεωρητικό επίπεδο.

Αναμφισβήτητα, το σημαντικότερο ζήτημα σε επίπεδο πρακτικής είναι η πρόληψη του πολιτικού κινδύνου η οποία διασφαλίζει την αποφυγή των αρνητικών επιπτώσεών του. Κατά συνέπεια, η μελλοντική διερεύνηση του ζητήματος πρέπει να προσανατολιστεί προς τη βελτίωση των υφιστάμενων ή την παραγωγή νέων μεθόδων έγκαιρης διάγνωσης του φαινομένου. Το εγχείρημα αυτό αναμένεται σύνθετο εξαιτίας των «προβληματικών» πληροφοριακών εισροών που πρέπει να χρησιμοποιηθούν από τα υποδείγματα εκτίμησης. Όπως αναφέρουν οι de Mortanges και Allers (1996), τα εν λόγω υποδείγματα μπορούν να βελτιωθούν σημαντικά εφόσον γίνει εφικτή η συμπίεση του χρόνου ανάμεσα στην εμφάνιση μίας πληροφορίας και της ενσωμάτωσής της στη διαδικασία εκτίμησης, κάτι που θα μειώσει την «απόσταση» ανάμεσα στο περιβάλλον εντός του οποίου προκύπτει ένα υπόδειγμα και το περιβάλλον εντός του οποίου εφαρμόζεται ακολούθως. Μία πρόταση που θα μπορούσε να ενσωματωθεί στη μελλοντική διερεύνηση του ζητήματος διατυπώνεται από τον Mshelia (2015) σύμφωνα με τον οποίο η συνεισφορά στην πρόληψη του πολιτικού κινδύνου μπορεί να επιτευχθεί με διαφορετικό τρόπο. Ειδικότερα, ο συγγραφέας αναφέρει ότι η εκτίμηση του πολιτικού κινδύνου δεν πρέπει να στηρίζεται σε πολυάριθμους δείκτες πολλών χωρών, ταυτόχρονα, αλλά, αντιθέτως, η αξιοπιστία των εκτιμήσεων μπορεί να ενισχυθεί με την επικέντρωση στην εκάστοτε χώρα ξεχωριστά. Ένα ακόμα ζήτημα που δεν έχει τύχει ιδιαίτερης εξέτασης αφορά στον πολιτικό κίνδυνο που αντιμετωπίζουν μικροί και μικρομεσαίοι οργανισμοί που δραστηριοποιούνται διεθνώς. Σύμφωνα με τους Da Silva Costa και Roder Figueira (2017), οι πόροι που διαθέτουν αυτοί οι οργανισμοί είναι συνήθως περιορισμένοι και αυτό συνεπάγεται περιορισμένη, έως ανύπαρκτη, δυνατότητα δημιουργίας ισχυρών «μηχανισμών» εκτίμησης πολιτικού κινδύνου ενώ, ταυτόχρονα, τα περιθώρια αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου είναι, φυσιολογικά, μικρότερα συγκριτικά με τους μεγαλύτερους οργανισμούς. Κατά συνέπεια, η μελλοντική διερεύνηση του ζητήματος πρέπει να επικεντρωθεί σε αυτούς τους οργανισμούς λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν, συγκριτικά με μεγαλύτερους, κατά την άσκηση διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Η διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση της Ελλάδας όπου οι περισσότερες επιχειρήσεις εντάσσονται στις

μικρές και μικρομεσαίες οντότητες και, συνεπώς, δε διαθέτει τους απαραίτητους πόρους εκτίμησης και αντιμετώπισης του πολιτικού κινδύνου.

Βιβλιογραφία

1. Alesina, A., Ozler, S., Roubini, N. και Swagel, P. (1996) "Political instability and economic growth", *Journal of Economic Growth*, Vol.1, pp.189-211
2. Azzimonti, M. και Sarte, P. (2007) "Barriers to foreign direct investment under political instability", *Economic Quarterly – Federal Reserve Bank of Richmond*, Vol.93, pp.287-315
3. Baker, S., Ponniah, D. και Smith, S. (1999) "Risk Response Techniques Employed Currently for Major Projects", *Construction Review & Economics*, Vol.17, pp.205-214
4. Beirne, J. και Gieck, J. (2012) "Interdependence and contagion in global asset markets", Working Paper Series, No. 1480, European Central Bank
5. Black, J. (2002) *A dictionary of economics – 2nd edition*, Oxford University press
6. Boddewyn, J.J. (1997) "The Conceptual Domain of International Business: Territory, Boundaries, and Levels" στο Toyne, B. and Nigh, D. (1997) *International Business: An Emerging Vision*, University of South Carolina Press, pp.50-61
7. Bogardi, J. (2004), "Hazards, risks and vulnerabilities in a changing environment: the unexpected onslaught on human security", *Global Management Change*, Vol.14, pp.361-365
8. Brink, C.H. (2004) *Measuring political risk: Risks to foreign investment*, Ashgate Publishing
9. Bruck, T. και Wickstrom, B. (2004) "The economic consequences of terror", *European Journal of Political Economy*, Vol.20, pp.293-300
10. Burmester, B. (2000) "Political risk in International Business" στο Tayeb, M.H. (2000) *International business: theories, policies and practices*, Prentice Hall, pp.247-272
11. Buthe, T. και Milner, H.V. (2008) "The politics of foreign direct investment into developing countries: Increasing FDI through international trade agreements?", *American Journal of Political Science*, Vol.52, pp.741-762

12. Carpenter, M.A. και Dunung, S.P. (2012) *Challenges and Opportunities in International Business* – v.1, Creative Commons
13. Chermak, J.M. (1992) “Political risk analysis – Past and present”, *Resources Policy*, Vol.18, pp.167-178
14. Chevalier, A. και Hirsch, G. (1981) “The Assessment of the Political Risk in the Investment Decision”, *The Journal of the Operational Research Society*, Vol.32, pp.599-610
15. Chicken, J.C. (1996) *Risk handbook*, International Thomson Business Press
16. Clark, E. και Marois, B. (1996) *Managing risk in international business: techniques and applications*, Cengage Learning
17. Czinkota, M., Ronkainen, I., Moffett, M., Marinova, S. και Marinov, M. (2009) *International Business – European Edition*, Wiley
18. Da Silva Costa, L.P. και Roder Figueira, A.C. (2017) “Political risk and internationalization of enterprises: a literature review”, *Journal Cadernos EBAPE.BR*, Vol.15, pp.63-87
19. de Mortanges, P. και Allers, V. (1996) “Political Risk Assessment: Theory and the Experience of Dutch Firms”, *International Business Review*, Vol.5, pp.303-318
20. Demirbag, M., Gunes, R., και Mirza, H. (1998) “Political risk management: a case study of Turkish companies in Central Asia and Russia”, στο Mirza, H. (1998) *Global competitive strategies in the new world economy*, Edward Elgar, pp.283-309
21. Diamote, R.L., Liew, J.M. και Stevens, R.S. (1996) “Political risk in emerging and developer markets”, *Financial Analysts Journal*, Vol.52, pp.71-76
22. Dopke, J. και Pierdzioch, C. (2013) “Politics and the stock market – evidence from Germany”, *European Journal of Political Economy*, Vol.22, pp.925-943
23. Doumpos, M., Pentaraki, K., Zopounidis, C. και Agorastos, C. (2001) “Assessing Country Risk Using a Multi-Group Discrimination Method”, *Managerial Finance*, Vol.27, pp.16-34
24. Dunn, J. (1983) “Country risk: Social and cultural aspects” στο Herring, R. (1983) *Managing International Risk: Essays Commissioned in Honor of the Centenary of the Wharton School*, University of Pennsylvania, pp.139-168

25. Dunning, J. (1988) "The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions", *Journal of International Business Studies*, Vol.19, pp.1-31
26. Eden, L., Dai, L. και Li, D. (2010) "International Business, International Management, and International Strategy", *International Studies of Management & Organization*, Vol.40, pp.54-68
27. Essel, R. και Mostert, F.J. (2013) "Political risk factors in South Africa: sources, analysis and insurance flexibility", *Risk governance & control: financial markets & institutions*, Vol.3, pp.34-41
28. Fedderke, J.W. και Luiz, J. (2008) "The political economy of institutions, stability and investment: A simultaneous equation approach in an emerging economy - the case of South Africa", *The Journal of Development Studies*, Vol.44, pp.1056-1079
29. Feinberg, S.E. και Gupta, A.K. (2009) "MNC subsidiaries and country risk: Internalization as a safeguard against weak external institutions", *The Academy of Management Journal*, Vol.52, pp.381-399
30. Fitzpatrick, M. (1983) "The definition and assessment of political risk in international business: A review of the literature", *Academy of Management Review*, Vol.8, pp.249-254
31. Flanagan, R. και Norman, G. (1993) *Risk Management and Construction*, The University Press
32. Gardo, T.F., Garcia, H.C. και Descals, A.M. (2015) "Internationalization of SME retailer: barriers and the role of public support organizations", *International Journal of Retail & Distribution Management*, Vol.43, pp.183-200
33. Gartner, M. και Wellershoff, K.W. (1999) "Theories of political cycles: Lessons from the American Stock Market", *International Review of Economics*, Vol.46, pp.22-39
34. Haendel, D. (1979) *Foreign Investment and the Management of Political Risk*, Westview Press
35. Hamilton, G. (1988) *This is Risk Management*, Chartwell-Bratt
36. Herring, R. (1983) *Managing International Risk*, Cambridge University Press

37. Hertz, D.B. και Thomas, H. (1984) *Practical Risk Analysis: An approach through case histories*, Wiley
38. Hollensen, S. (2011) *Global Marketing: A Decision-Oriented Approach – 5th edition*, Prentice Hall
39. Hon, M.T., Strauss, J. και Yong, S. (2004) “Contagion in financial markets after September 11: Myth or reality?”, *Journal of Financial Research*, Vol.27, pp.95-114
40. Hood, J. και Nawaz, M.S. (2004) “Political Risk Exposure and Management in Multi-National Companies: Is There a Role for the Corporate Risk Manager?”, *Risk Management*, Vol.6, pp.7-18
41. Hough, M. (2008) *An Introductory Context of the Methodological, Conceptual, and Theoretical Frameworks of Risk Analysis*, στο Korwa, G.A., Iroanya, R.O. και Nwonwu (2008) *Towards African-oriented risk analysis models: A contextual and methodological approach*, Africa Institute of South Africa, pp.1-17
42. Hough, M., Du Plessis, A. και Kruys, G.P. (2008). *Threat and Risk Analysis in the context of strategic forecasting*, Institute for Strategic Studies, University of Pretoria
43. Howell, L.D. (2001) *The handbook of country and political risk analysis – 3rd edition*, The Political Risk Services Group
44. Howell, L.D. (2002) *Defining and operationalising political risk*, The PRS Group
45. Hurtado, J.M.R. και Florencio, B.P. (2018) “Study of the influence of socio-economic factors in the international expansion of Spanish franchisors to Latin American countries”, *PloS One*, Vol.13, doi: 10.1371/journal.pone.0190391
46. Hussey R. (2005) *A dictionary of accounting*, Oxford University Press
47. Huusko, A. (2017) “Internationalization of SMEs in the Kuopio region: Challenges of international business”, Thesis, Centria University of Applied Sciences, December
48. Iankova, E. και Katz, J. (2003) “Strategies for political risk mediation by international projects in transition economies: The case of Bulgaria”, *Journal of World Business*, Vol.38, pp.182-203

49. Irwin, W. (1998) "Political Risk: a Realistic View Toward Assessment, Quantification and Mitigation" στο Moran, B. (1998) *Managing International Political Risk*, MPG Books
50. Jimenez, A., Luis-Rico, I. και Benito-Osorio, D. (2014) "The influence of political risk on the scope of internationalisation of regulated companies: Insights from a Spanish sample", *Journal of World Business*, Vol.49, pp.301-311
51. Joanson, J. και Vahlne (1977) "The internationalization process of the firm – a model of knowledge development and increasing foreign market commitments", *Journal of international business studies*, Vol.8, pp.23-32
52. Kaminsky, G. και Schmukler, S. (2002) "Emerging markets instability: Do sovereign ratings affect country risk and stock returns", *World Bank Economic Review*, Vol.16, pp.171-195
53. Kaplan, S. και Garrick, B.J. (1981) "On the Quantitative Definition of Risk", *Risk Analysis*, Vol.1, pp.11-27
54. Keillor, B., Wilkinson, T. και Owens, D. (2005) "Threats to international operations: dealing with political risk at the firm level", *Journal of Business Research*, Vol. 58, pp.629-635
55. Kennedy, C. (1988) "Political Risk Management: A Portfolio Planning Model", *Business Horizons*, Vol.31, p.26-33
56. Kettis, M. (2004) "The challenge of political risk: exploring the political risk management of Swedish multinational corporations", Doctoral dissertation, Stockholm University
57. Khattab, A.A., Anchor, J. και Davies, E. (2007) "Managerial perceptions of political risk in international projects", *International Journal of Project Management*, Vol.25, pp.734-743
58. Knight, F.H. (2012) *Risk, uncertainty and profit*, Courier Corporation
59. Kobrin, S.J. (1979) "Political Risk: A Review and Reconsideration", *Journal of International Business Studies*, Vol.10, pp.67-80
60. Kobrin, S. (1982) *Managing Political Risk Assessment*, University of California Press
61. Kolstad, I., και Villanger, E. (2008) "Foreign direct investment in the Caribbean", *Development Policy Review*, Vol.26, pp.79-89

62. Kotte, D.J. (2010) "The financial and economic crisis and global economic governance" στο Dullien, S., Kotte, D.J., Mraquez, A. και Priwe, J. (2010) "The financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries", UNCTAD, Geneva, pp.189-213
63. Kunday, O. και Senguler, E.P. (2015) "A Study On Factors Affecting The Internationalization Process Of Small And Medium Enterprises (SMEs)", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol.195, pp.972-981
64. La Porta, R., Lopez de Silanes, F. και Shleifer, A. (2002) "Government ownership of banks", *Journal of Finance*, Vol.57, pp.265-301
65. Li, T. (2018) "Internationalisation and its determinants:A hierarchical approach", *International Business Review*, Vol.27, pp.867-876
66. Loksha, B. και Leelavathy, D. (2012) "Determinants of foreign direct investment: A macro perspective", *The Indian Journal of Industrial Relations*, Vol.47, pp.459-469
67. Mei, J. και Guo, L. (2004) "Political uncertainty, financial crisis and market volatility", *European Financial Management*, Vol.10, pp.639-657
68. Miller, R. και Lessard, D. (2001) "Understanding and Managing Risk in Large Engineering Projects", *International Journal of Project Management*, Vol.19, pp.437-443
69. Minor, J. (2003) "Mapping the new political risk", *Risk Management*, Vol.50, pp.16-21
70. Moran, T., (2001) *International political risk management: exploring new frontiers*, World Bank Publications.
71. Mshelia, J.B. (2015) "Political risk assessment by multinational firms in Nigeria", 42nd AIB-UKI Conference, 16-18 April, Manchester Metropolitan University, UK
72. Mshelia, J.B. και Anchor, J.R. (2018) "Political risk assessment by multinational corporations in African markets: A Nigerian perspective", *Thunderbird International Business Review*, Online Version, pp.1-10
73. Musila, J.W. και Sigue, S.P. (2006) "Accelerating foreign direct investment flow to Africa: From policy statements to successful strategies", *Managerial Finance*, Vol.32, pp.577-593

74. Nairne, S. (1997) "Political Risk on Shifting Sands: An Export Credit Agency's View" στο Rogers, J. (1997) *Global Risk Assessments, Issues, Concepts & Applications*, Global Risk Assessments, pp.24-38
75. Oetzel, J.M., Bettis, R.A. και Zenner, M. (2001) "Country Risk Measures: How Risky Are They?", *Journal of World Business*, Vol.36, pp.128-145
76. Overholt, W.H. (1982) *Political Risk*, Euromoney Publications
77. Oviatt, B.M. και McDougall, P.P. (2005) "Defining International Entrepreneurship and Modeling the Speed of Internationalization", *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol.29, pp.1042-2587
78. Papaioannou, E. (2005) "What drives international bank flows? Politics, institutions and other determinants", Working Paper Series, No. 0437, European Central Bank,
79. Posner, R.A. (2013) "Behavioral Finance Before Kahneman", *Loyola University Chicago Law Journal*, Vol.44, pp.1345-1346
80. Prasad, V. (2012) *Business Environment*, GENNEXT
81. Raftery, J. (1994) *Risk Analysis in Project Management*, Chapman & Hall
82. Rice, G. και Mahmoud, E. (1990) "Political risk forecasting by Canadian firms", *International Journal of Forecasting*, Vol.6, pp.89-102
83. Robock, S. (1971) "Political risk: Identification and Assessment", *The Columbia Journal of World Business*, Vol.6, pp.6-20
84. Rockett, J.P. (1999) "Definitions are not what they seem", *Perpetuity Press*, Vol.1, pp.37-47
85. Rusu, V.D. και Roman, A. (2018) "An empirical analysis of factors affecting competitiveness of C.E.E. countries", *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, doi: 10.1080/1331677X.2018.1480969
86. Sadgrove, M.K. (2015) *The complete guide to business risk management*, Ashgate Publishing
87. Sarewitz, D., Pielke Jr, R. και Keykhah, M. (2003) "Vulnerability and risk: some thoughts from a political and policy perspective", *Risk Analysis*, Vol.23, pp.805-810
88. Shapiro, A. (1992) *Multinational Financial Management*, Prentice Hall

89. Simon, J. (1982) "Political Risk Assessment: Past Trends and Future Prospects", *Columbia Journal of World Business*, Vol.17, pp.62-71
90. Stephens, M. (1998) "A perspective on political risk insurance" στο Moran, T. (1998) *Managing international political risk*, Blackwell Publishers
91. Stosberg, J. (2005) *Political risk and the institutional environment for foreign direct investment in Latin America*, Peter Lang
92. Thunell, L (1977) *Political Risk in International Business*, Praeger Publishers
93. Ting, W. (1988) *Multinational Risk Assessment and Management*, Green Press
94. Titman, S., Kewon, A.J. και Martin, J.D. (2011) *Financial management: Principles and applications - 11th edition*, Pearson
95. Tulloch, J. και Lupton, D. (2003) *Risk and everyday life*, SAGE Publications
96. Valsamakis, A.C., Vivian, R.W. και du Toit, G.S. (1992) *The Theory and Principles of Risk Management*, Heinemann
97. Vertzberger, Y.Y. (1998) *Risk taking and decision making: Foreign military intervention decisions*, Stanford University Press
98. Wach, K. (2014) "Market entry modes for international businesses" στο Horska, E. (2014) *International Marketing: Within and Beyond Visegrad Borders*, Wydawnictwo Episeteme
99. Waszkiewicz, G. (2017) "Political risk on financial markets in developed and developing economies", *Journal of Economics and Management*, Vol.28, pp.112-132
100. Wells, L.T., Jr., και Moran, T. (1998) "God and Fair Competition: Does the Foreign Direct Investor Face Still Other Risks in Emerging Markets" στο Moran, T. (1998) *Managing International Political Risk*, Blackwell Publishers
101. Wilkin, S. (2001) "Making political risk fit", *Risk Management*, Vol.48, pp.80
102. Wilkin, S. και Zonis, M. (2000) "Driving defensively through a minefield of political risk", *Financial Times*, May 30th, p.6
103. Wozniak, P. και Galar, M. (2018) "Understanding the Weakness in Global Trade", *European Economy Economic Briefs*, Vol.033, doi:10.2765/30756

104. Yackee, J.W. (2014) "Political risk and international investment law", *Duke Journal of Comparative and International Law*, Vol.24, pp.477-500

Ηλεκτρονικές πηγές

1. Alfaro, L. και Chauvin, J. (2017) "Foreign Direct Investment, Finance, and Economic Development", Chapter for the Encyclopedia of International Economics and Global Trade:

<https://ssrn.com/abstract=2908440>

2. Chantaput, S. (2015) "5 Forms of International Business", Global Business Opportunities, June 28:

<https://sopapornchantaput.wordpress.com/2015/06/28/5-forms-of-international-business/>

3. Kempainen, K. (2011) "Family business internationalization opportunities and obstacles from an entrepreneur's perspective", School of Business and Economics Entrepreneurship, University of Jyväskylä, May 25th:

<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/27148/1/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-2011061310987.pdf>

4. Lindeberg, M. και Morndal, S. (2002) "Managing Political Risk – A contextual approach", Ekonomiska Institutionen, Linköping University:

<http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:17037/FULLTEXT01.pdf>

5. Nonnemberg, M.B., και de Mendonca, M.J.C. (2004) "The determinants of foreign direct investment in developing countries", Anais do XXXII Encontro Nacional De Economia [Proceedings of the 32th Brazilian Economics Meeting] 061:

<http://www.anpec.org.br/encontro2004/artigos/A04A061.pdf>

6. Business Environment Risk Intelligence, BERI (www.beri.com)

PRS Group (www.prsgroup.com)